

LEK
ZÁRÓK
KÖNYV
MŰVÉSZET
KÖNYVTÁR
KÖNYVTÁR

MOTÍVUMOK FELLENTHALI FELLNER JAKAB TEMPLOMÉPÍTÉSZETÉBEN

FELLNER JAKAB TATAI-ÉS TATA-KÖRNYÉKI TEMPLOMHOMLOKZATAINAK VIZSGÁLATA

TDK KONFERENCIA

ÉPÍTÉSZMÉRNÖKI KAR

2022

SZERZŐ:

PROHÁSZKA ESZTER PETRA

KONZULENSEK:

MARÓTY KATALIN PHD

SUGÁR PÉTER DLA

M Ű E G Y E T E M 1 7 8 2

BUDAPESTI MŰSZAKI ÉS GAZDASÁGTUDOMÁNYI EGYETEM

LAKÓÉPÜLETTERVEZÉSI TANSZÉK

ÉPÍTÉSZETTÖRTÉNETI ÉS MŰEMLÉKI TANSZÉK

TARTALOMJEGYZÉK

ABSZTRAKT	4
BEVEZETÉS	5
MOTIVÁCIÓ.....	5
KUTATÁSMÓDSZERTAN.....	6
ÉPÍTÉSZEPTÖRTÉNETI KONTEXTUS	8
KÉSŐBAROKK ÉPÍTÉSZEPT MAGYARORSZÁGON	8
A KORAI KLASSZICIZMUS ÁLTAL HOZOTT VÁLTOZÁSOK	12
FELLNER JAKAB MUNKÁSSÁGÁNAK ÁTTEKINTÉSE	14
SZÁRMAZÁSA, TANÍTÓMESTEREI	14
PÁLYAFUTÁSA, MEGBÍZÁSAI.....	15
ÉPÍTÉSZETI MOTÍVUMOK FELLNER JAKAB ALKOTÁSAIN	17
TATAI SZAKRÁLIS MUNKÁINAK ELEMZÉSE	17
TATAI KAPUCINUS TEMPLOM	17
TATAI KÁLVÁRIA KÁPOLNA	21
TATAI RÓMAI KATOLIKUS TEMPLOM	25
SZAKRÁLIS ÉPÜLETEK ÖSSZEHASONLÍTÓ ELEMZÉSE.....	31
A KAPUCINUS TEMPLOM HOMLOKZATI SZERKEZETÉNEK ELEMZÉSE A TATAI PLÉBÁNIA-TEMPLOM HOMLOKZATÁNAK TÜKRÉBEN.....	32
A TATAI ÉS PÁPAI KATOLIKUS PLÉBÁNIA-TEMPLOM HOMLOKZATI RENDSZERÉNEK ÖSSZEHASONLÍTÓ ELEMZÉSE.....	35
A FALUSI EGYTORNYS TEMPLOMOK HOMLOKZATI KIALAKÍTÁSÁNAK VÁLTOZATAI	41
KONKLÚZIÓ	48
FORRÁSJEGYZÉK	49
ILLUSZTRÁCIÓK FORRÁSAI	52

ABSZTRAKT

Az ornamentika, vagy éppen annak hiánya az építészetnek kezdetektől fogva szerves része. Az apró részletektől a távolról feltűnő elemekig terjedő motívumkészletek vezetnek a szemünket a körülöttünk levő épített felületeken. Egyes korszakok alkotói eltérő hangulat elérésére használják az ornamentális elemeket, de számos motívum változatlan vagy módosított formában felfedezhető több kultúra architektúrájában is.

A 18. században Komárom-Esztergom megye a magyar klasszicizáló barokk építészeti szemléletváltásának egyik fő színtere volt. Fellner Jakabnak köszönhető egy, az addigi magyar hagyományoktól eltérő, francia barokk stílusból merítkező építészeti eszköztár kialakítása. Az építész élete nagy részében Tatán élt és alkotott, ezért a város utcaképeinek kialakításában talán minden más építésznél nagyobb szerepe volt. Ebben a városban felnőve az épített városról alkotott első képemet nagyban befolyásolta Fellner Jakab alkotásainak ornamentikája.

Dolgozatomban Fellenthali Fellner Jakab jellemző motívumkészletét vizsgálom Tatán és Tata környékén megtalálható alkotásain. Motívumaiban megfigyelhető a váltás, amely a barokk burjánzóan gazdag díszítését a klasszicizmus lecsendesültebb felületképzésével köti össze.

Az 18. század magyar építészeti közegének, valamint Fellner Jakab munkásságának áttekintésével kezdem a kutatást. Ezután az építész Tatán belüli templomainak részletesebb elemzése során megismerem Fellner építészeti szemléletmódját, és annak klasszicizáló barokkal való kapcsolódási pontjait. Végül a szerzett ismeretek alapján a Tata környéki különböző jellegű templomok homlokzati motívumai között keresek összefüggéseket, sajátosságokat. A kutatásomat az építésről és Komárom-Esztergom megye klasszicizáló barokk korszakáról szóló írásos dokumentumokban végzem, következtetéseimet saját épületbejárásaimon készített rajzokkal, képekkel támasztom alá. Kutatásom eredménye a Tatán és környékén levő épületek közötti párhuzamra való rávilágítás, és Fellner Jakab hatásának érzékeltetése.

BEVEZETÉS

Az épített környezetünket észrevétlenül alakítják az architektúrális és ornamentális rendszerek. Ezek az elemek az épületek felületeinek megjelenése és a tér jellege közötti párhuzamot, vagy éppen ellentétet hívtak hangsúlyozni, és a tervező szándéka szerint egyes hangulatokat kiváltani a teret érzékelő szemlélőből. A motívumok alakítása az emberrel egy idős, már a prehisztórikus korokban sematizált rajzokkal fejezték ki gondolataikat az emberek. Különböző kultúrák saját, biztonságot nyújtó formavilágot alakítottak ki maguknak, és ha nem is tudunk róla, szinte bármilyen képzőművészeti megnyilvánulásunk alkalmával a megszokott, agyunk számára oly ismerős motívumokból merítkezünk.

Az európai építészet eszköztárát meghatározó formavilág az Ókorban alakult ki. A stílusok és korszakok váltakozása során többször is visszatért az alkotó ember az antik formakincshez, és ez a visszatérés, vagy éppen elfordulás váltakozása a művészettörténet során többször is megfigyelető. A különböző korokból fennmaradt épületek között járva ma háttérismeret nélkül a díszítő motívumok és építészeti rendszerek kavalkádját látjuk csak, és csak részletesebb tanulmányozás után értjük meg az elemek alakulásának hátterét. Dolgozatomban ennek a folyamatnak egy apró részét értelmezem, ezzel az egész átalakulás megértéséhez hozzájárulva.

MOTIVÁCIÓ

Tanulmányaim során érdeklődési köröm egyik fő eleme volt a reneszánsz és barokk építészet. A terek alakulásának összefüggéseit minden kor esetében lenyűgözőnek találtam, de a klasszikus elemek szigorú rendszerben való újrafelfedezése a reneszánsz korban és ezek az értékek és formák határainak fesztése a barokkban egy általam addig nem tapasztalt izgalmat jeletett. A terek rendezése és azok homlokzaton való megjelenése között hol összefüggés alakult ki, hol teljesen külön kezelték az alkotók, és ezzel felfedezendő értékeket hagytak hátra a művészetkedvelők számára. Kutatásom során tehát mindent meg szerettem volna tenni, hogy e téren bővítsem ismereteimet.

Magyarország számos városával együtt szülővárosom, Tata arculata is a barokk ideje alatt alakult ki. Szerencsésnek tartom magam, hogy egy ilyen, építészeti értékekben gazdag városban nőhettem fel. A gyermekkoromból ismert környezetet e dolgozat, és építész tanulmányaim keretein belül friss szemléletmóddal tanulmányozhatom, a megszokott, természetesnek vett rendszerek és motívumok mögött új jelentésre találok. A város barokkos alakításának legfontosabb szereplője Fellner Jakab, akinek jelentős mennyiségű épülete található a városban többé-kevésbé eredeti formában. Kutatásomnak tökéletes alapot nyújtott az építész munkáinak gyűjteménye, mert egy kis területen belül megtalálható, és összefüggésbe hozható számos munkája.

KUTATÁSMÓDSZERTAN

Kutatásomat Fellner építészetének történelmi kontextusba helyezésével kezdtem, majd a megszerzett ismeretek alapján értelmeztem épületeit. A kor művészetét különböző könyvek és egyéb írásos dokumentumok segítségével térképeztem fel. Majd ugyanígy Fellner életútjával, szakmai életrajzával ismerkedtem meg, és ezzel együtt épületeinek elemzéseivel is találkozhattam. Ezek a később forrásként is megjelölt művek adták a háttértudást ahhoz, hogy általam választott épületeit céltudatosan, biztos szemmel vizsgálhassam. Fellner tatai szakrális épületeit bejárás útján ismertem meg kívülről-belülről, és ezáltal alapozott képet alkothattam templomépítészetének különböző területeiről. Majd miután tatai szakrális építészetéről átfogó képet kaptam, e tudás birtokában összefüggéseket kerestem Fellner homlokzati rendszerei között. Dolgozatom keretei között a templomok tágabb körének csak főhomlokzatával foglalkozom, mert ezek járulnak hozzá díszítőmotívumaikkal kutatásom alapjához, a Fellner által alakított városképhez. Először az egymástól távolabb álló tatai kapucinus és katolikus plébániatemplom homlokzata között húztam rendszerbeli párhuzamot, majd az első ránézésre hasonló, de karakterében mégis nagyon különböző tatai és pápai plébániatemplom homlokzatát vetettem össze. A templomokon megjelenő ornamentális elemek mindig más tartalmat hordoznak, alapvető elrendezési logikájuk mégis összeköthető. Ezek után pedig Fellner kisebb megbízásainak kutatásába kezdtem. Szakrális építészetének jelentős részét tették ki egytornyos, kisebb falusi lakosok vallásgyakorlását biztosító egytornyos templomok. Ezeknek szintén a főhomlokzatát vizsgáltam, összefüggéseket és eltéréseket keresve, és egyes ornamentális és architektúrális elemek csoportjain

végighaladva. Kutatásom során így Fellner templomépítészetének számos részletét figyelemmel kísértem, de végig a környezetet formáló, városképet alakító főhomlokzatokra koncentráltam, a különböző elemek homlokzatra való hatását a homlokzati rendszerrel összefüggésbe hoztam.

ÉPÍTÉSZETTÖRTÉNETI KONTEXTUS

KÉSŐBAROKK ÉPÍTÉSZET MAGYARORSZÁGON

Fellner Jakab a klasszicizáló barokk egyik legkiemelkedőbb magyar építőművésze volt. Művészetének építészettörténeti kontextusba helyezéséhez meg kell vizsgálnunk Magyarország építészetének alakulását az adott korban. A barokk érett és késői hullámainak kibontakozásáról Magyarországon az 1700-as évek közepétől beszélhetünk. A török hódoltság ideje alatt elnéptelenedett ország számára az újraneépítés és az újjáépítés jelentette a legégetőbb feladatot. Az elnéptelenedés problémáját a Német-római Birodalomból való betelepítéssel enyhítették.¹

A kor emberének szemléletmódját a felvilágosodás térhódítása határozta meg. Mária Terézia a birodalmat a felvilágosult abszolutizmus eszméjében kormányozta. A társadalmi rendszer is jelentős átalakuláson ment keresztül a feudális rend megrendült, és a polgári réteg megerősödése egyre számottevőbb lett.¹ A reformáció kibontakozásának hatására a katolikus egyház hatalma megrendülni látszott. Ennek lassítása és megakadályozása érdekében elindult az ellenreformáció, és a tridenti zsinat újraformálta a katolikus egyházat. A jezsuita szerzetesrend Európa-szerte terjesztette az ellenreformáció tanait. A rend a korabeli oktatásban jelentős szerepet játszott, ezáltal a kultúra alakulására is nagy hatást gyakorolt. A barokk szakrális építészet felfogható az ellenreformáció építészeti téren való kibontakozásaként.²

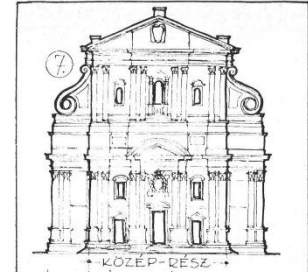
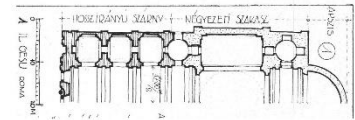
A magyar építőiparban is meghatározó változások mentek végbe. Az építészet oktatása színvonalasabbá és fejlettebbé vált, bár csak a nemesi rétegek férfi tagjai számára volt elérhető. Gyakran olyan szintű jártasságot szereztek megbízóként, hogy bizonyos épületeiknek a tervezői is lehettek. 1760-ban megkezdődött az építészeti rajz oktatása. A társművészetekkel való folyamatos együttműködés eredményezte a barokk díszítőeszközeinek sokszínűségét. Magyarországon azonban hiány volt a tehetséges mesterekből. A hódoltság alatt elmenekültek a mesteremberek az országból, az ő szakmai

¹ Sisa, Wiebenson 1998, 123. oldal

² Rados 2013, 196. oldal

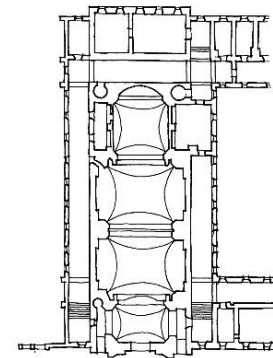
tudásukat a betelepített, vagy ideiglenesen Magyarországon tartózkodó német és olasz építőmesterek pótolták. Ez csak erősítette a német hatást a magyar építőművészet alakulásán.¹

Az egyházi építkezések legégetőbb feladata a romos középkori katedrálisok újjáépítése volt. A székesegyházak és plébániák létrehozását a fennmaradt középkori váz újjáépítésével végezték, de az újjáépítéshez rendelkezésre álló tőke korlátosságának tükrében kezdetben a várban elhelyezkedő székesegyházak helyett kisebb fennmaradt templomokat alakítottak át. A templomok a már említett tridenti zsinat határozainak megfelelően épültek.³ A barokk szakrális építészetének alapkövét jelentő római Il Gesú hosszaházas, főhajót páros oldalszentélyek által keretezett alaprajzának (1. ábra) megmozgatásával hozták létre a templomokat. A német és osztrák barokk a templomok alaprajzát a közép-európai ember igényeire formálta. (2. ábra) A bejáratnál elhelyezkedő két templomtorony majdhogynem elengedhetetlen része volt a katolikus templomoknak, és az Il Gesú alaprajzán megjelenő oldalkápolnák között eltűnt az átjárás, a főhajót keretező oszlopok benyúlásával szűk oldalsó terek jöttek létre. Ilyen

Az Il Gesú alaprajzi részlete és homlokzata
Pálffy György: Magyarországi Barokk-Epítészet, 1968. évi kiadás

1. ábra

Szentgyörgyi Albert: Barokk-Epítészet, 1968. évi kiadás
Pálffy György: Magyarországi Barokk-Epítészet, 1968. évi kiadás
Pálffy György: Magyarországi Barokk-Epítészet, 1968. évi kiadás

2. ábra

alaprjzot figyelhetünk meg például a kalocsai székesegyház és a pesti ferences templom esetében.³ A templomok alaprajza ezek után különböző elvek mentén tovább alakult, ezeknek részletes kifejtésére

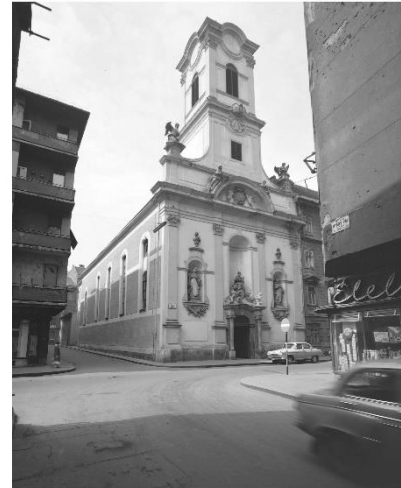
Szent Anna plébániatemplom
Pálffy György: Magyarországi Barokk-Epítészet, 1968. évi kiadás

3. ábra

ebben a dolgozatban nem foglalkozom, az ornamentikát befolyásoló fő alaprajzi sémákat ismertetem. A templomok térlefedését boltozattal alakították ki, gyakran cseh boltozatot használtak, amely egy gömb forma négyzet vagy téglalap mentén való síkmetszéseiéből jön létre. Előfordult még térlefedési módszerként a fiókos dongaboltozat,

³ Sisa, Wiebenson 1998, 128. oldal

amelynek dongafiókjában nyílások jelentek meg, erre láthatunk példát a pesti ferences templomban. és a debreceni Szent Anna templomban.⁴ (3. ábra) A templomok tetőszerkezete faszerkezetű, meredek hajlásszögű nyeregtető, vagy a francia barokk művészek által nagy szeretettel használt manzárdtető volt. Az olasz templomépítéssel ellentétben a magyarországi templomok gyakran önmagukban álltak, nem csak a homlokzati oldalról volt fontos a feltárulásuk, a magas tetőszerkezet távolról is figyelemfelkeltő megjelenést kölcsönzött az egyházi épületeknek, bár a tornyok robusztus jellege gyakran a főbejárat felől nem tette lehetővé a tetőszerkezet megjelenését.

Szent Mihály-templom
Egytoronyos-volutás templomhomlokzat
Forrás: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:St._Michael's_Church_-_Győr.jpg
11.11.2014. 11:11. Szent Mihály-templom (Angoltervezők temploma), Győrben 2007.09.

4. ábra

A korabeli templomok homlokzatképzését gyakran a két nyugati torony határozta meg. Az itáliai barokk templomok homlokzata leggyakrabban a Giacomo della Porta által megalkotott Il Gesù homlokzati rendszert követte, amely a főhajó és mellékhajók kapcsolatának homlokzati vetületét szintváltással, és a barokk stílus egyik szimbolikus jegyeként ismert voluta-motívummal oldotta meg. A közép-európai templomok homlokzatainak esetében erre nem volt szükség, mert a két torony a mellékhajók homlokzati lezárását jelentették.

Szent Ignác-templom
Kéttornyos barokk homlokzattípus
Forrás: <https://www.atatum.com/hu/online-kiadvanyok/Domanovszky-domanovszky-magyar-muveloketok-1-1-egyvalik-kott-barokk-es-felvilagodas-10-07-pigler-andor-a-barokk-muveszet-1317/>

5. ábra

Ennek ellenére gyakran használták a mesterek a voluta-motívum egyszerűsített változatát ezeken a templomokon is díszítőelemként.⁵ A fővárosban és vidéken egyaránt találkozunk egy- és kéttornyos templomhomlokzatokkal. (4. és 5. ábra) A két torony lehet a homlokzattal egy síkban, azzal szervesen összekapcsolódva, de síkja előreugorhat a homlokzathoz képest, ezzel hierarchikus tagolást elindítva. Vidéken gyakori az egytoronyos homlokzatforma is, ilyenkor a torony által lezárt főhajó és a mellékhajók a homlokzaton egyenes vagy íves éllel, esetleg voluta-motívummal

⁴ Sisa, Wiebenson 1998, 134.

⁵ Sisa, Wiebenson 1998, 135. oldal

lehetnek összekötve. Azok a templomok, amelyeknek tornya a keletre tájolt szentély mellett van, a főhomlokzat kialakításában olaszos jelleggel a torony tömegének megkötése nélkül használhatják a voluta-motívumot. (6.ábra) A homlokzatok függőlegesen pilaszterekkel és lizénákkal, vízszintesen pedig párkányokkal tagoltak. A vízszintes lezárást általában balusztrádsor vagy tympanon és voluta-motívum jelenti. Gazdag plasztikus díszítés jellemzi a homlokzatokat, a nyílászárók, a főbejárat kiemelt szerepet kapnak. Különösen a főváros környezetében levő templomokon terjed el a kapuzat összekapcsolása az erkéllyel, ezáltal a főbejárat még hangsúlyosabb szerepet kap.⁶ (7. ábra) Az erkély kialakítása lehet az attikához hasonlóan balusztrád, de megjelennek kőből faragott vékonyabb, kecsesebb korlátdíszítések, és kovácsolt vas korlátkialakítások is, amelyek légiessé tették az erkélyt. A korlátok és erkélyek karakterével való kísérletezés nagy szerepet játszott a késő barokk kastélyépítészetben is.

Belvárosi Ferences templom homlokzata
Torony nélküli homlokzat típus
<http://www.musei.hu/templomok/vallasi-epuletek/Belvarosi-Ferences-Templom.html>

6. ábra

Szent Péter és Pál templom:
Erdélyi kapuzat
<http://www.musei.hu/templomok/2200>

7. ábra

Kapu copf díszítéssel
Országútka utca 3.
<http://www.musei.hu/templomok/vallasi-epuletek/Orszagutka-utca-3>
<http://www.musei.hu/templomok/vallasi-epuletek/Orszagutka-utca-3>

8. ábra

A magyarországi barokk késői szakaszát gyakran nevezik copf stílusnak. A név a rendkívül gyakran használt sajátos díszítésmódnak köszönhető, amely gombra akasztott fűzereket, szalagokat ábrázol. Evvel a motívummal gyakran találkozhatunk nyílások alatt vagy felett, és szimmetrikus kialakításával, íves domborulataival kiválóan illeszkedik a barokk díszítőelemek közé.⁶ (8. ábra)

A templomok belső kialakítására síkok mozgalmassága, felületek izgalmas plasztikája jellemző. A főhajót keretező oszlopok gyakran pilaszterdíszítést kapnak. Kezdetben az oldalkápolnák boltozatba

⁶ Rados 2013, 195. oldal

való kapcsolódása, később a lapos fülkévé alakult kápolna csatlakozása alakította a pillérek közti tér mozgalmasságát. A térbe behúzott falak és oszlopok alakítják a mozgalmas, hullámzó térhatást, amelyet az építőművészek konvex és konkáv részletképzésekkel erősítenek. Előnyben részesítették a korinthuszi és a ión oszloprendeket, ezzel egy réteggel gazdagítva a díszítést. A klasszicizáló barokkra jellemző, hogy a korábbi mérhetetlenül gazdag díszítés tudatosan csökken, rendszereződik. Az alaprajz tisztulása és a díszítőelemek elcsendesülése figyelhető meg. A tridenti zsinat által meghatározott egyik utolsó irányelv az volt, hogy az épületek ornamentikája ne díszítő célú legyen, hanem a szentek nagyságát hangsúlyozza, ezzel a díszítőelemekhez való viszony viszonylagos fordulatot vett.²⁵

„A stílusalkotás a bomló, vége felé közeledő feudalizmus tovább nem fejleszthető kifejezőmódjának, a klasszikus formatökélyt áhító tisztulási folyamatába került, és ezzel építészetileg tulajdonképpen átmenetet jelent a barokk és a klasszicizmus között.” (Rados 2013)⁷

Az evangélikus templomok szerényebb körülmények között, általában helyi építőmesterek és hívők munkái. Kezdetben torony nélkül, lakóház jelleggel épültek, később pedig utólagosan hozzáépített toronnyal rendelkeztek. Belső tereik kialakításához fát használtak építőanyagként, és a templomtsten végigfutó karzatot építettek. Később, amikor javultak szerény körülményeik, kezdtek el kőből és téglából is építkezni a fa mellett.⁸

A KORAI KLASSZICIZMUS ÁLTAL HOZOTT VÁLTOZÁSOK

A klasszicizmus a barokk értékrendjétől való erőteljes elfordulás kora. Számos változás és szerkezeti átalakulás fűzhető a korhoz, amelyeket ebben a dolgozatban nem tárgyalok, mert Fellner Jakab munkásságával nehezen köthetők össze. A klasszicizmus eszméje, ami már a barokk stílus végén is jelen volt, a tisztaságra, precíz és lecsendesült ornamentikára való törekvés az, amely Fellner Jakab építészeti gondolkodásában már megjelent.

A 19. században a bécsi udvarral való rövidebb ideig tartó jó kapcsolat után a magyar nemzeti öntudat kezdett fellángolni, ami az udvartól való elforduláshoz vezetett. Ez az építőművészet terén is

⁷ Rados 2013,195. oldal

⁸ Sisa, Wiebenson 1998, 163. oldal

megmutatkozott, a német előképeket az angol és francia kultúra mintái váltották fel. Az úri építkezések jelentős részét az Esterházy család folytatta, akik francia építőművészeket hoztak kastélyaik tervezéséhez. Az átalakulás egyik fő eszméje a természethez való közeledés, az épületek visszafogottabbá tétele volt, ezzel a természeti környezetnek kívántak hangsúlyt adni.⁹

Esztergomi Bazilika
Klasszikizáló templomhomlokzat
Forráshivázas: /lakberendezesde.cafelblog.hu/2015/02/26/a-klasszicizmus-epiteszele-terberendezese/

9. ábra

A szakrális építészetben is a klasszikus, tiszta elemek használata figyelhető meg. A templomok alaprajza egyszerűsödött, a terek átláthatósága volt a cél. Homlokzatképzés szempontjából jelentős szerepet kapott a portikusz használata, amellyel gyakran a barokk templomok átépítésekor egészítették ki a homlokzatot. (9. ábra) Megnőtt az oszloprendek használatának hangsúlya a

homlokzaton, a kiegészítő díszítések csökkenésével nagyobb figyelem került rájuk. Továbbra is a ión és a korintoszi oszloprendek használatát részesítették előnyben. A homlokzatokat keretező két torony közti rész összekötésére a leggyakoribb elem a balusztrádsor vagy a tympanon volt. A barokk rendszerek hierarchiája megmaradt, és a diadalív-motívum A-B-A ritmusú rendszere is gyakran jellemzi az építészeti megoldásokat. A párkányok, tympanonok síkja a barokk mozgalmassága után visszatért az antik szabályok szerint való formáláshoz. A térkialakítás és díszítmények formálása is szabályos, kimért, könnyen befogadhatóak és szemnek tetszőek lettek.¹⁰

⁹ Sisa, Wiebenson 1998, 196. oldal

¹⁰ Sisa, Wiebenson 1998, 201. oldal

FELLNER JAKAB MUNKÁSSÁGÁNAK ÁTTEKINTÉSE SZÁRMAZÁSA, TANÍTÓMESTEREI

Fellner Jakab alakját ábrázoló szobor
Tata
Forrás:<http://fotoport.hu/hng/kom-eszt/tata-fellner-jakab.htm>

10. ábra

Fellner Jakab a mai Csehország területén elhelyezkedő Nikolsburg, mai nevén Mikulov városában született 1772. július 25-én. Édesapja, Franz Fellner kőműves volt, az ő példáját követve Fellner Jakab is kőművesként kezdte munkásságát. Nincs fennmaradt dokumentum, amely azt igazolná, hogy céhes formákon kívüli oktatásban részesült volna. Az osztrák területeken Magyarországnál korábban megjelent a barokk építészet, ennek köszönhetően a fiatal Fellner barokk épületeket látva nőhetett fel, ez segítette a későbbi építészeti stílusának alakulását. Kőműves tevékenysége során került Magyarországra, ahol 1745-ben a komáromi építő-és kőművesmester, Kuttner Jakab felügyelete alatt dolgozott. Tata városával is mesterének közreműködésével került kapcsolatba, amikor ő a tatai kapucinus plébániatemplom építési munkálataival az ifjú pallért bízta meg.¹¹

Az első szakmai sikerek után Fellner a környékbeli építő közösség több tagjával is kapcsolatba került, akik biztosították az autodidakta építész szakmai fejlődését. Ilyen volt Mikoviny Sámuel építésztanár, aki mentora és barátja lett, és Galánthai Balogh Ferenc, aki az akkori Esterházy uradalom

¹¹ Fellner-Merényi-Rudnyánszky 2002, 5-6. oldal

jószágmegbíróként az építési tevékenységeket ő irányította. Nagyon megszerette Fellner munkásságát, és az építész számos megbízását köszönheti a jószágmegbíró ajánlásának. Kapcsolatai szintén Tatahoz kötötték Fellnert, a városban lehetősége nyílt építészeti szemléletmódjának tágítására. Mikoviny Sámuel a bécsi Anton Erhard Martellinnel együttműködve számos konzultációt tartott a tatai Esterházy-kastély építéséről, amelyeken Fellner is rész vehetett, és ímökként megismerkedhetett a hazai katélyaépítészet igényeivel. 1748-ban Balogh Ferenc közreműködésével Fellner kőműves és kőfaragó céh mestervizsgát tett, és már céhmesterként ismerkedett meg Anton Pilgrammal, aki a plébániatemplom átalakítási munkálatai miatt érkezett Tatára.¹¹

Esterházy Károly püspök, Fellner Jakab mecénása, arckép
 Forrás: <https://www.esterhazy.hu/index.php?menuek/kultura/esterhazy-karoly-koztarok-alsajtoja>

11. ábra

Az 1760-as években figyelt fel Esterházy József Fellner munkásságára, és halála után unokaöccse, Esterházy Károly püspök lett az építész mecénása. Esterházy Károly számos egyházi építkezés megbízója volt, Fellner számára is ilyen megbízásokat adott. Az Esterházy család támogatásával Fellner számára teljesen új ismeretek váltak elérhetővé. Hozzájutott francia nyelvű szakmai könyvekhez, figyelmét felkeltette a francia barokk könnyed vonalvezetése. Gondolkodására Jacques-Francois Blondel munkássága volt a legnagyobb hatással. A bécsi udvarban

szerezte a legjobban pozícionált építészknél jóval később kapta fel

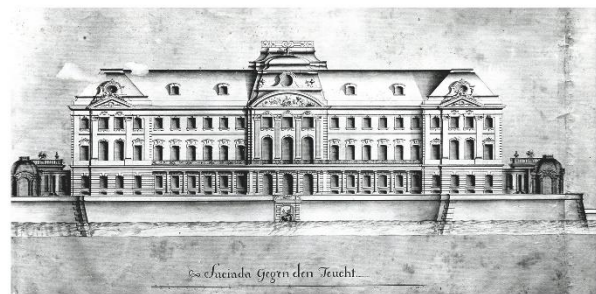
Fellnert befolyásos mecénása, de ezek után számtalan külföldi megbízást is kapott, amelyeket Balogh Ferenc elutasított, mert az építész tehetségének lehetőségét helyi értékek létrehozásában látta.¹² Esterházy Károly így vélekedett Fellnerről: „Magyar országban Tatai Eppető Mesterhez hozzá fogható nincsen, és ha Bécsben vagy-e? Kérdés.”(Fellner-Merényi-Rudnyánszky 2002.)¹⁴

PÁLYAFUTÁSA, MEGBÍZÁSAI

Fellner építészeti pályafutása a már említett tatai kapucinus plébániatemplommal kezdődött, amelynek építését Kuttner Jakab pallérjaként vezette. A sikeres építkezés hírnevet szerzett Fellnernek,

¹² Fellner-Merényi-Rudnyánszky 2002, 16-18. oldal

felfigyeltek rá a megbízók. Munkásságának korai éveiben a tatai várkastély tervezését kísérhette figyelemmel Mikoviny Sámuel a bécsi Anton Erhard Martellini közreműködésével.¹³ Fellner tervváltozta Bécsben is figyelmet kapott, ezen kívül pártfogójának, Balogh Ferencnek tervezte a tatai kiskastélyt. Szintén ebben az időben kapott városszerte kisebb közhasználatú épületekre megbízást, mint a községháza, zsinagóga és számos malom tervezése. Kezdeti sikerei után az 1764-es év tovább javította Fellner helyzetét, ugyanis kinevezték uradalmi és egyházkerületi építésznek. Ez azt foglalta magában, hogy a tervezésen kívül az építőanyag beszerzéséért és a kivitelezésért is ő lett a felelős. A felszaporodott teendőit továbbá nem volt képes egyedül elvégezni, ezért megalapította Magyarország első építésügyi irodáját, ahova tehetséges építészeket vett fel, közülük Grossman Józsefet, akit elsőszámú tanítványának tekintett. 1761-ben Anton Pilgram, a tatai plébániatemplom eredeti tervezője meghalt, ezért a templom tervezésének feladata Fellnerre maradt. Ezekben az években már látszik Fellner barokkos stílusának klasszicizmusba való fordulása, amit sokszor a megrendelők kérésére alakított ki. Jelentős megbízásai voltak ebből az időből a tatai és pápai Esterházy kastélyok, amelyekről e dolgozat keretein belül nem értekezem részletesen, de több tervvariáns elkészítése után egy visszafogott, lecsendesült homlokzati megjelenéssel készültek el.¹⁴ (12. ábra) Talán egyik legismertebb alkotása az egri érseki líceum, amelyről dr. Soós Imre elismerő szavakkal nyilatkozott: „Ez a néhány fellneri változtatás még inkább méltóságteljessé tette az eredetileg is impozáns egyetemi épületet.” (Fellner, Merényi, Rudnyánszky 2002)¹⁵ A klasszicizmusba forduló stílusalakulás alatt épültek egyházi épületei is: a tatai és pápai plébániatemplomok. Összegzésül elmondhatjuk, hogy egyre elismertebb építésszé vált Fellner Jakab, akinek szakmai véleményére országszerte sokat adtak, és átdolgozásait, más építészek terveinek javításait majdnem mindig üdítő, új perspektívának találták.

Tatai Esterházy-kastély IV. tervvariáns. Fellner Jakab munkája
1768. Kuny Domokos Múzeum
Forrás: <https://tatsi.kunyhoban/kastelytervezet/>

12. ábra

¹³ Fellner-Merényi-Rudnyánszky 2002, 7. oldal

¹⁴ Fellner-Merényi-Rudnyánszky 2002, 24. oldal

¹⁵ Fellner-Merényi-Rudnyánszky 2002, 34-36. oldal

ÉPÍTÉSZETI MOTÍVUMOK FELLNER JAKAB ALKOTÁSAIN

TATAI SZAKRÁLIS MUNKÁINAK ELEMZÉSE

TATAI KAPUCINUS TEMPLOM

Fellner számára a kapucinus plébániatemplom jelentette az első kapcsolatot Tata városával. 1745-ben Kuttner Jakab építőmester felügyelete alatt kezdődtek volna meg a munkálatok, de a mester nem tudott eleget tenni feladatainak, ezért pallérjára, Fellner Jakabra bízta az építkezés vezetését. A munkálatok 1746-ban fejeződtek be, ekkor a templomnak még nem lehetett tornya, ezért a szemben levő Országgyűlés tér közepére Fellner haranglábat épített.¹⁶ (13. ábra) A harangláb a templom puritán stílusához igazodik, a Fellner által szívesen használt vörös kő lábazat, az egyértelmű vízszintes tagolás, a tiszta, dísztelen síkok és kosáríves nyílások pedig az építő stílusának ismerős jegyei lehetnek.

Tatai kapucinus templom
Harangláb
Rudnyánszky

13. ábra

A templom a korábban említett Országgyűlés tér nyugati oldalán, Tóvároskert központi helyén épült. A korábban szakrális tevékenységeknek helyet adó középkori ferences kolostorhoz közel épült fel.¹⁷

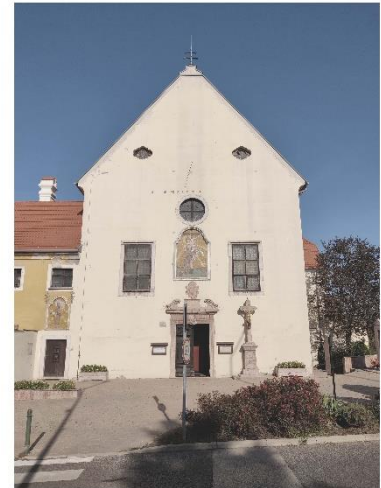
Tatai kapucinus templom
Rudnyánszky

14. ábra

¹⁶ Fellner-Merényi-Rudnyánszky 2002, 6. oldal

¹⁷ Rados 1964,131. oldal

A templom távoli feltárulása inkább sugall lakóház, mint templom jelleget. (14. ábra) Mai formájában a hátsó felén elhelyezkedő templomtorony árulkodik szakrális rendeltetéséről. Tetőkialakítása meredek hajlásszögű, egyik oldalán lekontyolt nyeregtető, a fő épülettömeget az Északkeleti oldalon kívül minden oldalról kiegszítő épületek keretezik.

Tati Kapucinus templom
Homlokzat
Sajtó-fénykép

15. ábra

Az épület főhomlokzata is letisztult egyszerűséget mutat. (15. ábra) Az egész homlokzat egy síkban marad, tengelyében díszesebb, két oldasó felén kevésbé reprezentatív nyílásokkal. A homlokzat talán legfigyelemfelkeltőbb eleme a barokkos kapuzat. (16. ábra) Egy kőkeretes, fa ajtólapjában is finom plasztikával kialakított kétszárnyas ajtó szolgálja a főbejárat szerepét. A grecsei márványból készült keretet alul lábazat, felül fülek mozgatják meg, az ajtó felett zárókőhöz hasonló díszítés jelenik meg. Fellnek architektúrájában gyakran találkozhatunk a kő keretek, lábazatok kialakításánál e grecsei rózsaszín márvánnyal, így később a tati katolikus plébánia esetében is.¹⁸ A kapuzat golyvás jelleggel megmozgatott szemöldökpárkánya

Tati Kapucinus templom
Kapuzat díszítése
Sajtó-fénykép

16. ábra

felett volutás hullám jelenik meg, amely felett az Esterházy család címerét helyezték el, amit a kapuzat keretéhez hasonló rózsaszín márványból faragott Joseph Beckert.¹⁸ A homlokzat tengelyében helyezkedett el a Szt. Ferenc stigamizációját ábrázoló festmény, amelyet Franz Karl Palko festett. Ma e festmény helyén mozaikkép látható, amelyet vékony kőkeret határol, felette egy kőkeretes körablak.^{18 19 20} A homlokzat két oldalát visszafogott ornamentikával kialakított egyszerű kőkeretes ablakok, és a tetőtérbe nyíló kisebb, körök összemetsződéséből kialakult ablakok alakítják. A vertikális és vízszintes

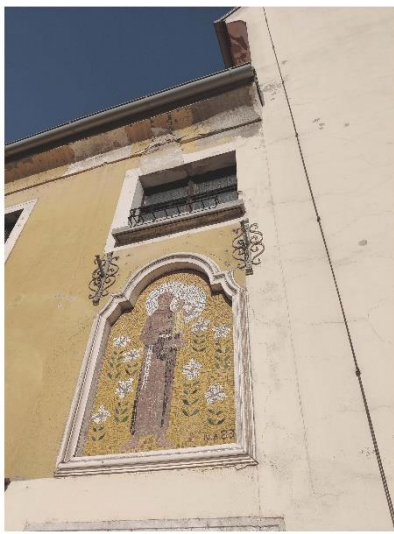
¹⁸ Kerny Terézia, *A kapucinus rend működése és építésze Magyarországon*, 27. oldal

¹⁹ Rados 1964, 135. oldal

²⁰ Kövesdi Mónika, *Egy főúri donátor, Eszterházy József gróf szerepe a tati kapucinusok templomának és kolostorának építésében*, 286-287. oldal

tagolás nélkül elkészült homlokzaton szemnek talán kellemetlen módon csatlakoznak egymáshoz a homlokzati elemek, szintjeik nem egyértelműen meghatározottak. A homlokzati rendszer kialakítását később, a tatai római katolikus plébániatemplom homlokzati rendszerével összefüggésbe hozva elemzem.

A templom keleti homlokzata kevésbé reprezentatív, közeli feltárulását gátolja a magas téglavagy kőkerítés, amely felett a csonkakonty tetővel lefedett oldalkápolna nyílás nélküli, üres homlokzata látható.

Tatai kapucinus templom
Rendház ajtaja feletti mozaik
Saját fénykép

17. ábra

Tatai kapucinus templom
Fiókos dongaboltozat
Saját fénykép

18. ábra

A főhomlokzat látványát meghatározza a nyugat felől hozzákapcsolódó kapucinus rendház. A rendház a templommal egy időben épült, homlokzata ahhoz közvetlenül kapcsolódik. Egyszárnyú fa bejárati ajtajának egyszerű kőkerete anyaghasználatban gondosan a templomhoz illesztett, a négyszögletes ajtó felett a templom homlokzati tengelyében levő képhez hasonló, vékony kőpárkánnyal keretezett mozaikkép található, amelyen Szt. Ferenc látható a csecsemő Jézussal (17. ábra), ennek helyén a templom főhomlokzatához hasonlóan eredetileg Franz Karl Palko által festett, Szent Félixet ábrázoló fetmény

volt.^{21,22} A rendház homlokzatának meghatározó elemei az építészeti igényvel megformált tetőfelépítmények és a négyes és hatos osztású kőkeretes ablakok, amelyeknek kiosztása néhány tökéletlenségtől eltekintve egyenletes.

²¹Rados 1964135. oldal

²² Kövesdi Mónika, *Egy főúri donátor, Esterházy József gróf szerepe a tatai kapucinusok templomának és kolostorának építésében*, 288. oldal

A homlokzathoz hasonlóan a templomba belépve először a díszítő párkányok és plasztikus elemek hiánya tűnik fel. A templom hossz tengelyes elrendezését csak a keleti oldalkápolna töri meg. A tér lefedése háromszakaszos fiókos dongaboltozat²³ (18. ábra). A lecsendesített díszítésű térben a szemet a síkokat keretező festett, kő felületet idéző szegély vezeti. Ez a keret található a boltozat falazattal való csatlakozásánál is, ahol a síkok összekötése nélkül ér véget a boltozat, és a szemünk hiányolja a tartó oszlop vagy pillér látványát. (19. ábra) Fellner Jakab építészetében kiemelkedő szerepet kapnak a síkokat keretező egyszerű festett keretek, vagy lizénák.

Tota! kapucinus templom: boltozat-fal csatlakozás
szegély, fiókos boltozat

19. ábra

A keleti oldal belső falfelülete diadalív motívumot idéző ABA ritmusban, egy középső szegmensíves és két félköríves fiók által határolt. A szélső fiókok által meghatározott térben szegmensíves falnyílásban négyzetes ablakok helyezkednek el (20. ábra), és színes üvegből kirakott szakrális jeleneteket ábrázolnak, a középső fiók alatt pedig egy a fiók ívével azonos boltív mögött az oldalkápolna helyezkedik el. Az oldalkápolnát egy a fő dongára merőleges dongaboltozat fedi, amelybe újabb fiókokat illesztettek, de ezek csúcsa közepén összeér, ezzel egy keresztboltozathoz hasonló képet létrehozva. Az oltár déli oldalán egy a már említett szegmensíves falnyílásba illesztett négyzetes ablakhoz hasonló nyílás van, míg az északi oldalon egy puritán kőkeretes ajtó vezet a következő térbe. A nyugati oldalon a fiókok a keleti oldallal szimmetrikusak, de vagy üres falat, vagy kevésbé reprezentatív, a keleti oldalnál kisebb

Tota! kapucinus templom
Szegmensíves ablak
szegély, fiókos boltozat

20. ábra

Tota! kapucinus templom
Szegély keretezés
Nyugati fiókos boltozat

21. ábra

²³ Rados 1964, 135. oldal

ablakokat határolnak körbe. Ezek az ablakok is az egész templom díszítését átjáró festett kőkeretézéssel vannak ellátva. Ezen az oldalon helyezkedik el továbbá a szószék, amely fa anyagávnak színe az oltárhoz és oldalkápolnához igazodik.

A szentély az oldalkápolna esetében már tárgyalt összemetsződő fiókokkal tagolt dongaboltozat szerkesztését követi. (21. ábra) Nyílászárók tekintetében az oltár két oldala követi a templomtest logikáját. Az utcára nyíló oldalon egy reprezentatívabb, és alatta egy alsóbbrendű ablak, a nyugati oldalon inkább funkcionális, négyzetes ablakok helyezkednek el, mindegyik festett kőkerettel ellátva. Az oltártér és a templom évszázadok alatti átalakulásáról szóló adatok leginkább a festmények cseréjéről, az oltár berendezéséről és a belső festés átalakulásáról számolnak be. Az eredeti oltárképet Franz Karl Palko festette 1746-ban, és előképének tekinthető a pozsonyi kapucinusok templomában levő Patron a Hungariae jelenetét ábrázoló kép. Palkonak köszönhető még a főoltár két oldalán található Szent Józsefet, valamint Szent Franciska Románát ábrázoló festmény. Casper Reisnerhez köthető a Nepomuki Szent Jánost ábrázoló festmény, valamint a templom eredeti kifestése. A templomban megtalálhatók többek között Joseph Lazel képei is.²⁴

A templom díszítéséről általánosságban elmondható, hogy egyszerűség jellemzi, ebből adódóan a szemlélő által könnyebben észrevehetőek a nagyvonalú építészeti gesztusok. Színvilága és formakészlete visszafogott, halvány zöldes, sárgás, rózsaszínes színek háttérbe szorulnak, és az oltár, oldalkápolna, és karzat faanyagának erőteljes színének adnak teret, ezzel az építészet hatását az egyházi funkcióknak alárendelve.

TATAI KÁLVÁRIA KÁPOLNA

A tridenti zsinat, amelynek rendeletei a barokk szemléletmódra legnagyobb befolyással voltak, határozatot hozott a művészetek hasznosságáról. Megfogalmazták, hogy a díszítések célja a vallásgyakorlás támogatása legyen, és ne csupán esztétikai jellegű.²⁵ Elkezdtek a vallások számára meghatározó embereket és eseményeket megőrkítő elemeket az épületek középpontjába helyezni, és

²⁴ Kövesdi Mónika, *Egy főúri donátor, Esterházy József gróf szerepe a tatai kapucinusok templomának és kolostorának építésében*, 289. oldal

²⁵ Sisa, Wiebenson 1998, 158. oldal

zarándokhelyeket az emberek számára elérhetőbb helyen létesíteni. Ennek egyik megjelenési formája volt a kálváriák létesítése. A kálvária egy rövid zarándokútvonal, amelyen Jézus szenvedését ábrázoló stációk láthatók, a végpontján pedig általában Jézus keresztrefeszítését ábrázoló szobor- vagy szoborcsoport található.²⁶

A tatai Kálvária-dombon található Kálvária kápolna egy 14. századból fennmaradt középkori templom szentélyének újjáépítéséből jött létre. Az építési munkálatok felelőse Fellner Jakab

Tatai Kálvária-templom
Csúcsíves (bal) és félköríves (jobb) ablakok
Saját fénykép

22. ábra

volt. Az eredeti templom gótikus stílusban épült, és Fellner megtartott néhány középkori elemet, és ezt saját klasszicizáló barokk stílusával ötvözve a feladatra egy izgalmas építészeti választ adott. Az építkezés 1754-ben kezdődött, és egy év alatt be is fejeződött.²⁷ Fellner megtartotta a korábbi apszis tartópillérjeit és lélekharangját, de csúcsíves ablakait befalaztatta.²⁸ (22. ábra) A kápolna belseje ma nem látogatható, de Rados Jenő feljegyzései alapján a második világháborúban való állagromlás előtt egy Krisztus keresztelését ábrázoló oltárfestmény és egy világ teremtését ábrázoló mennyezetkép képezte a belső díszítést. Fellner munkálatai óta többször is restaurációt kellett folytatni a kápolnán, melyek közül az 1962-es beavatkozáskor a középkori templom falmaradványainak helyén kilátóteraszt hoztak létre. 1770-ben Schweiger Antal által faragott szoborcsoport került a kápolna mellé, amely Jézust, a Fájdalmas Szűzanyát, Mária Magdolnát valamint János apostolt ábrázolja.^{29 30}

A kis kápolna feltárulása egy főhomlokzatra komponált. (23.ábra) A barokk és középkori világ kapcsolódása térben is elkülönül, az épület Északkeleti oldala egyértelműen gótikus, ezt jelzik az épület tömegén kívül helyezett támpillérek, és a hátsó zárókövel ellátott félköríves, valamint az ablakkeretet

²⁶ Sisa, Wiebenson 1998, 160. oldal

²⁷ Rados 1964, 130. oldal

²⁸ Fellner-Merényi-Rudnyánszky 2002, 8. oldal

²⁹ Rados 1964, 129-131. oldal

³⁰ Kövesdi Mónika: *Szokrális jelentésváltozások a tatai Kálvária-kápolna esetében*, 25. oldal

Tatai Kálvária-templom
Barokk ablak
Saját fénykép

23. ábra

Tatai Kálvária-templom
Kapuzat
Saját fénykép

24. ábra

látni engedő csücsíves ablakok. Az épület oldalsó homlokzatain láthatunk egy-egy Fellner stílusát tükröző barokk kosárféle ablakot, alul és felül fülekkel díszített párkánnyal. A nyílás a kapucinus templom ablakaihoz hasonlóan kisebb négyzetes üvegfelületekből áll, és visszafogott vasrács védi. Az épület falsíkjai a már említett módon keretezve vannak, jelen esetben keskeny lizénával.

A kápolna főhomlokzata Fellner lecsendesült barokk stílusának kiváló példája. Az évek során végeztek az épület külsején és belsején állagmegóvási munkálatokat, de igyekeztek Fellner architektúráját megőrizni. „A tatai múzeum előzetes kutatásain alapuló, dr. Rados Jenő által készített helyreállítási tervdokumentáció alapján végeztük az állagmegóvást.”(Szarka 1963)³¹ A homlokzat nagy része egy síkban marad, a főpárkány alatti síkrészt két visszafogott ión pilaszter keretezi. Ezen a homlokzaton nem jelennek meg Fellner gyakran használt falsávós keretezései. Az egyszínű, de plasztikáját tekintve izgalmas homlokzat legerősebb plasztikájú eleme a kapuzat. (24. ábra) A rózsaszín márvány keretes dupla fa ajtót emelt posztamenseken álló, beforgatott pillérek keretezik.

A pilléreken megjelenik a síkok lizénakeretezése, és köztes

vékony osztások tagolják. Az oszlopok feletti párkány az ajtó felett szegmensívet képez, és helyet hagy egy természeti motívumokkal díszített díszabláknak. A filigrán huszártorony az épület távoli feltárulásának is fontos eleme, de a főhomlokzat karakterét is befolyásolja. Az egyébként is tengelyes homlokzatot függőlegesen megnyújtja a torony képe, és a homlokzat síkjától visszahúzza helyezkedik el, ezzel helyet ad az olasz mintát idéző voluta-motívum kibontakozásának, amely a toronytól vezeti a

³¹ Szarka Imre: *Az Országos Műemléki Felügyelőség kivitelezési munkája (1963-1966)*, 262. oldal

szemet a főpárkány vonaláig. Az oromzat kétszintes, és felül egy fordított voluta-motívum, alul pedig egy tömör csigavonalban végződő, vázákkal díszített voluta keretezi. (25. ábra) Az oromzat tengelyében könyöklőpárkányos, szegmensíves ablak található, vakolatkeretezéssel. A voluta vázáit és a kápolna nyílászáróit az évek során kicserélték, erről többek között Szarka Imre feljegyzései tájékoztatnak: „A homlokzati két darab rokokó vázát az eredeti töredékek alapján Szakál Ernő szobrászművész mintázta meg, és készítette a műkómosolatait. Teljesen kicseréltük az ablakokat, valamint a bejárati ajtót, amely külsőben rézlemez borítást kapott.”(Szarka 1963)³¹ 1999-ben bádgozási- és homlokzati munkákat végeztek a templomon, azt nem tudni, hogy a Szarka Imre által említett réz ajtót e felújítás alatt cserélték-e ki a ma látható fa változatára.³²

Tartai Kálvária-templom
Oromzat részletei
Saját felvétel

25. ábra

³² Ivicsics Péter, *Műemlékfelújítások- és helyreállítások 1999-ben*, 377. oldal

TATAI RÓMAI KATOLIKUS TEMPLOM

Tatai plébániatemplom
Archív kép 1959.

Forrás: Fortepan gyűjtemény Lechner Nonprofit Kft. Dokumentációs Központ
http://www.fortepan.hu/_photo/download/fortepan_28678.jpg

26. ábra

1751. október 21-én tették le a római katolikus plébániatemplom, vagy Szent Kereszt Felmagasztalása templom alapkövét Tatán. A régi, romos plébániatemplom újjáépítésével Anton Pilgram építész bízta meg, aki tatai tartózkodása alatt Fellner Jakabbal jó kapcsolatot ápolt.³³ Az

Tatai plébániatemplom
Lechnerkorszak előtti
Szász János kép

27. ábra

építési munkálatok azonban megakadtak, mert a közelben levő veszélyessé vált kőbánya működésének megszüntetése volt szükséges az építkezés folytatásához. Ez egy évtizeddel késleltette az építkezést, és Anton Pilgram halála után Fellner lett az építkezés vezetője, Anton Pilgram által elkezdett tervek alapján folytatta az építkezést.³⁴

A templom a lejtős terepnek köszönhetően magaslati helyen fekszik, ezért az előtte elterülő Kossuth-térből, és a körülötte levő házakból kimagaslik. A hatalmas templomtestet meredekszögű nyeregtető koronázza, amely két nagyobb egységből áll, és kontyolt formája a környező területek magasabb pontjairól jól látható. (26. ábra)

³³ Fellner-Merényi-Rudnyánszky 2002, 9. oldal

³⁴ Fellner-Merényi-Rudnyánszky 2002, 44. oldal

A templom közelebbi környezetből való feltárulását a tömegek változatos mozgatója határozza meg. A széles hosszház és a

Tatai plébániatemplom
Homlokzat lekeresztés:
Saját fénykép

28. ábra

szűkebb szentély kapcsolata kívülről is látszik, és a szentély mellett levő kiegészítő terek jelentősen alacsonyabbak, mint a templom fő tömege. A hatalmas síkokat Fellner ugyanúgy kezeli, mint a korábban tárgyalt kisebb léptékű síkokat, falsávós keretezést ad nekik. A

Tatai plébániatemplom
Alsó konzolos oltársági ablak
Saját fénykép

29. ábra

léptékváltás kezelésére azonban ez esetben páros lizénákat alkalmaz. Ezeket a sarkokon konvex és konkáv lekerekítésekkel választja el,

amelyek a párkányokban látványos ugrásokat alakítanak ki. Fellner Jakab jellemző eszköze a sarkok lekerekítése, számos művében észrevehető ez a játékosság.³⁵ (28., 29. ábra) A templom egészén körbefutó rózsaszín kő lábazat a terep lejtésétől függően vékonyabb vagy a főhomlokzaton egészen vastag lábazati sávot képez. A kiszolgáló terek homlokzatán kevésbé reprezentatív, kosáríves ablakok jelennek meg vakolat keretezéssel, amely a lizéna kialakításához igazodik. Az egész templom esetében igaz, hogy a lábazathoz közeli nyílásokat ívesített konzollokkal az alatta futó falsávhoz köti, és ezzel az elegáns modulattal légiesebb hatást kölcsönöz a nyílásnak. (30. ábra)

³⁵ Fellner-Merényi-Rudnyánszky 2002, 14. oldal

A templom négy homlokzatából három látható a környező utcákról és terekről. Az Északkeleti homlokzat, amely a János Pál térről tárul fel, csak közlelről enged feltárulást a sűrű beépítés miatt. Ezért a szemlélő általában annyit érzékel, hogy hatalmas tömeg van felette, és a szemmagasságban levő ajtókat, és magasan levő hatalmas szegmensíves ablakokat látja, de egyszerre a homlokzat befogadása nehézkes. Ezen az oldalon két ajtó helyezkedik el, amelyek karaktere eltérő. Az apszis vonalában levő alacsonyabb homlokzati részen négy kisebb nyílászáró kapott helyet, szabályos elrendezésben.

Az itt található kosáríves kőkeretes fém ajtó a körülötte levő kosáríves vakolatkeretes ablakok geometriájához és síkjaihoz igazodik. Az ajtószárny sík kialakítását filigrán növényi ornamentika egészíti ki. Az ablakok négyszögletes egységekben üvegezettek, és visszafogott, de igényesen formált ellipszisdíszítésű vasráccsal kerítettek. Ugyanezen a homlokzaton a másik, alsóbbrendű ajtó környezetében sokkal nagyobb léptékű ablakok vannak, ezért a lábazati sáv és alul futó vakolatból alakított keret határozza meg a

Tatai plébániatemplom
Oldalsó ajtó
Szépi, fröcskőp

30. ábra

geometriáját. A fa sávos egyszárnyú kosáríves nyílást kőkeret határolja.(31. ábra)

Tatai plébániatemplom
Főhomlokzat
Forrás:Készítette: Pásztila aka. Allila Terbócs - A Jéllőő saját munkája, CC BY-SA 4.0, <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=114780406>

31. ábra

A templom főhomlokzata a templomnál lejjebb fekvő Kossuth-tér felé tárul fel. A magasságkülönbség hozzásegít a templom monumentális méreteinek érzékeltetéséhez. (32. ábra) A tér és templom szintjét összekötő reprezentatív lépcsőt az 1910-es templom körüli térrendezés alkalmával alakították ki.³⁶ A főhomlokzat esetében Fellner alkalmazza a többi homlokzat eszközeit, ezért a főhomlokzat a többinek plasztikájában jobban megmozgatott, részleteiben jobban kidolgozott harmonikus

³⁶ Tamási Judit, *Műemlékvédelem törvényi keretek között, Törvénytől Törvényig, Történetek az intézményes műemlékvédelem 120 évéből*, 58. oldal

folytatásává válik. A homlokzat horizontálisan és vertikálisan is határozott tagoltságot mutat. Vízszintes sávjai a következők: rózsaszín lábazati sáv, posztamenszi szerepet ellátó alsóbbrendű szint, kiemelt középső szint, attikasint, és voluta és tornyok által alkotott koronázó szint. A vertikális irányú tagolást a két torony előrehúzott síkja határozza meg, így a homlokzat ilyen értelemben egy ABA ritmusú logikát követve tengelyes szerkesztésű. A következőkben alulról felfele haladva az egyes horizontális szintek díszítőelemeit elemzem.

A lábazati sáv felett elhelyezkedő posztamensként viselkedő alacsonyabb szint a szélső egységekben egy szegmensíves füles vakolat keretezésű ablak határoz meg egy alsóbbrendű tengelyt. Az ablak két oldalán keretezett posztamensek helyezkednek el. Az épület középtengelyében a copf stílusú kapuzat kapott helyet, amely Grossmann Józsefnek, Fellner tanítványának műve.³⁷ (33. ábra) A kapuzat lizénás falsávokkal közrefogott, és pillér-ívezettel keretezett. A kétszárnyú copf díszítésű fa ajtószárny felett copf stílusú stukkó füzér helyezkedik el, ami felett pedig konzollokkal eltartott párkányon az Esterházy család címere helyezkedik el.

Tatai plébániatemplom
Kapuzat
Sajófi fénykép

32. ábra

A kapuzat áttör a párkány által lezárt alsó szinten, és közvetlenül ül rá a fő szint reprezentatív szegmensíves ablaka. A fő szinten három, méretben megegyező ablakpár kap helyet az egyes vertikális egységek tengelyében. Az ablakpár egy teljes értékű szegmensíves, és egy mezzanin-szerepű négyzetes ablakból áll. A középső egységben a nyílások klasszikusabb stílusban való formavilágot mutatnak. A szélső

Tatai plébániatemplom
Ablak tengelyben (bal), valamint szélén (jobb);
Sajófi fénykép

33. ábra

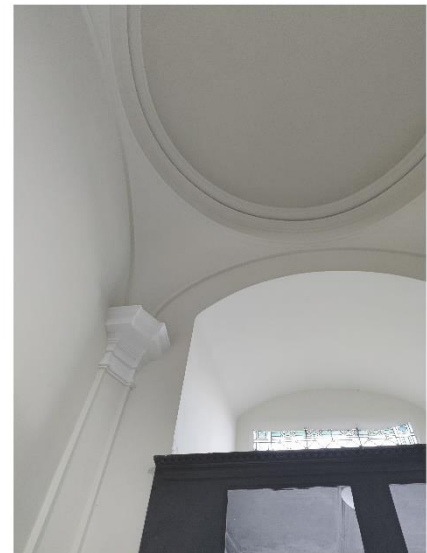
egységekben levő ablakok puhítottabb, lekerekítettebb változatai, a középső, elegáns klasszikus

³⁷ Rados 1964, 142. oldal

vonalat követő testvéreiknek, és óvatos plasztikájú falpillérek által határoltak. (34. ábra) A középső ablak felett egy copf füzér helyezkedik el, ami felett konzolosan eltartva egy tört síkú párkány, de folyamatos síkú tympanon kap helyet. A szélső ablakok esetében a párkányt elhagyva, a tympanon síkját töri meg az építész. A középső mezzanin ablak szögletes, konzolos szemöldökpárkánnyal, míg a szélsők szegmensívesek, kevésbé plasztikus konzollal, zárkövet utánzó vakolatdísszel. Az összes nyílás esetében használja az építész az alig észrevehető alsó íves konzolt, amit először az oldalhomlokzatokon az alsó sávra ültetett ablakok esetében láttunk, ezzel légiessebbé téve a nyílásokat. E szint kapcsán említsük meg a síkugrásokat lágyító konkáv hajlításokat, amelyek a főhomlokzatot meghatározzák. Ezek a hajlatok a barokk kialakítási formát észrevehető, de nem zavaró módon illesztik a homlokzatba. A hajlatok mögött több falpillér széle mutatkozik meg, gazdagítva a síkok térbeliségét. A hajlatok gazdagsága a párkányok vonalvezetésében igazán látványos. (29. ábra)

Az attikaszent egy újabb posztamensként tekinthető, amely előkészíti a felette levő szint mozgalmasságát, elválasztja a fő szinttől, hogy könnyebb legyen befogadni az alatta és felette levő szintek kerekterét. Egy végigfutó falsávra lözvetlenül illesztett keret az egyedüli díszítőelem.

A templom tengelyében levő legfelső szint egy párkányon álló kereszt és a tornyok alja között összekötést biztosító voluta-motívumot foglal magában. A voluták szögletes csavarján copf elemekkel díszített vázák állnak, középen pedig egy cop füzét fut. A templomtornyok díszítése rendkívül gazdag. A négyzetes alapú tornyok éleit Fellner konvexen lecsapta, és finom plasztikájú kompozit oszloprenddel keretezte a több síkú stukkókeretezésű kosáríves nyílást. Az oszlopok párkánya keretezi a fekete lapú órát, és követi a konvex kanyarulatokat. A torony sisakja összetett formájú barokk sisak, amelyet 2010-ben felújítottak. Felületén a homlokzathoz illő copf stílusú és csavarmintás motívumok jelennek meg.³⁸

Tatai plébániatemplom
Kórus alatti boltozat
Saját fénykép

34. ábra

³⁸ *Hídlap, 2010. 8. évf. 42. szám*

Fellner sima felületeket hozott létre, amelyeket ma halvány zöld, sárga és rózsaszín színekben láthatunk. A copf díszítésekkel ellátott kompozit oszloprend aranyozott színe egyértelműen dominál a mai belső festésben, és kellemes harmóniában áll a fa és márvány berendezések színével. A templom eredeti belső színei ettől eltérhettek, mert feljegyzések szerint a templom 1912-ben jelentős belső átalakításon esett át, amely során az oltárok, padok és ajtók cseréjére került sor, bekerültek a ma látható színes üveglakok, mindemellett pedig új, dekoratív színezés is történt.⁴⁰

A szentély lefedését szintén cseh boltozat adja. Az itt található kisebb szegmensíves ablakok nem törik meg a párkány vonalát, a párkány jelentősebb szerepet játszik a szintek alakításában. A kompozit oszloprendes márvány oltár által meghatározott tengelyes rendszert a két oldalon levő nyílásegyüttesek húzzák a centralitás felé. Az ajtó-ablak együttesek konvexen domborodnak a térbe, és a Fellner által kedvelt kosáríves nyílások erős barokk hatást keltenek. Az alsó szinten tömör ajtó helyezkedik el, felette zárt copf füzérrel, míg a felső szinten egy osztott üvegezésű, légiesebb kialakítású ablak található szelídebb copf füzérekkel. (37. ábra) Az oltár előtti reprezentatív márványkorlátot György János készítette.⁴¹

A templom egészét a tiszta egyszerűség és gondosan megválasztott részletek figyelmes kidolgozásának keveréke határozza meg. A díszek hiányában a Fellner által meghatározott hierarchia egyértelműen észrevethető, és az általa fontosnak és reprezentatívnak talált elemek esetében a saját stílusát bontakoztatta ki. A monumentális méretek hozzáértő kezelése által méltó helyet foglal el Fellner életművében a tatai római katolikus plébániatemplom az egyik legnagyobb egyházi megbízásaként.

A tatai plébániatemplom szentélyének oldalsó nyílása
Saját fénykép

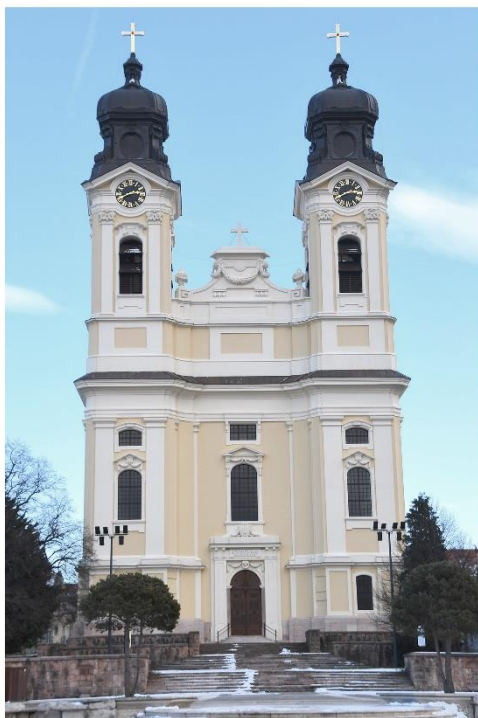
37. ábra

⁴⁰ Tamás Judit, *Műemlékvédelem törvényi keretek között, Törvénytől Törvényig, Történetek az intézményes műemlékvédelem 120 évéből*, 58. oldal

⁴¹ *Székesfehérvári Szemle 8. évfolyam* 69. oldal

SZAKRÁLIS ÉPÜLETEK ÖSSZEHASONLÍTÓ ELEMZÉSE

A KAPUCINUS TEMPLOM HOMLOKZATI SZERKEZETÉNEK ELEMZÉSE A TATAI PLÉBÁNIATEMPLOM HOMLOKZATÁNAK TÜKRÉBEN

Tatai plébániatemplom
Főhomlokzat
Forrás:Készítette: Pasztilla aka Attila Terbócs - A feltöltő saját munkája, CC
BY-SA 4.0, <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=114780405>

41. ábra

Tatai kapucinus templom
Homlokzat
Saját fénykép

38. ábra

A kapucinus plébániatemplom homlokzati elrendezése az értelmezést könnyítő osztópárkányok, kváderezések és pilaszterek nélkül nehezebben értelmezhető. Az elválasztások hiányában kellemetlen síkbeli hatások képződnek, például a kapuzat feletti címer és a felette elhelyezkedő mozaikképről gondolhatjuk, hogy szokatlanul közel kerültek egymáshoz. E homlokzatkialakítás gondolati háttérét keresem, a katolikus plébániatemplom homlokzatával párhuzamokat keresve.

A két homlokzat összehasonlításának ötlete akkor merült fel, amikor értelmezni próbáltam a kapucinus templom oromzati sávjában elhelyezkedő két kisebb, körök összemetsződéséből kialakult ablakot. A nyílások méretük miatt nem tűnnek reprezentatív jellegűnek, mert kiesnek a homlokzat elemeinek rendszeréből, látszólag indokolatlanul nagy távolság választja el őket a többi homlokzati elemtől. Ezért a többi, egymással közelebbi viszonyban levő nyílást, díszítőelemet vettem össze a nyilvánvalóan gondos rendszerbe fogott plébániatemplom elemeivel. A különböző szintek kapcsolódását saját rajzon illusztráltam. Az értelmező ábra arányhelyes, a két templom relatív mérete a valóságot nem tükrözi. (40. ábra)

39. ábra

Kapucinus és római katolikus templomhomlokzatok
Saját rajz

A Szent Kereszt felmagasztalása templom vörös márvány lábazata a plasztikus elemek közé tartozik, amelyeket a kapucinus templom esetében elhagyott Fellner. Az első szint, amely a katolikus templom esetében osztópárkánnyal elválasztott, meghatározható a kapucinus templom esetében is, a kapuzat feletti párkány síkjával. Ez a párkánysík akár a katolikus templom kapuzatának főpárkányával is megfeleltethető, mivel más vertikális tagoló elem a kapucinus templom esetében nincs, ezért egyszerűen az első szint határának tekintjük. Az első igazán érdekes párhuzam a kapuzat feletti

reprezentatív díszítések között van, amely mindkét templom esetében belemetsz a következő szint meghatározó horizontális vonalába. Mindkettő esetben az Esterházy-család címerét a kapuzattal összekötő, copf vagy voluta jelleget tükröző díszítésről van szó. A katolikus templom esetében a fő szint nagy ablaknyílása ráül az összeköttetésként szolgáló elemre, a kapucinus templomnál pedig a felette levő kép aljának síkját kiemeli a szélső ablakok által meghatározott vonalból. A Szt. Ferenc stigantizációját ábrázoló mozaikkép⁴² és felette levő kör alakú ablak logikai besorolása is több módon értelmezhető. A katolikus templom esetében a fő szinten belül egy hangsúlyosabb hosszú, és egy mezzanin ablak alkotja a nyílásokat. A képet tekinthetjük a fő- és mezzanin ablakok együttes vetületének, ebben az esetben a felette levő kőkeretes kör ablaknak tulajdonítható az attikaszint szerepe. Ha viszont a kör ablakot tekintjük a mezzanin ablakokkal egyenértékűnek, akkor az attikaszintnek az ablak feletti, ma napórával kiegészített üresebb szint feleltethető meg. Így jutunk el a két kis ablakig, amelyek a napórát magában foglaló díszítőelemek nélküli szinten találhatóak, és a katolikus templom elemei közül vagy a torony tömegét megtörő hosszú nyílásokkal, vagy a tornyon levő óralappal megfeleltethetőek. A tengelyes horizontális lezárást a katolikus templom számára a voluta-motívumos oromzaton levő kereszt, a kapucinus templom esetében a tetőgerinc által meghatározott csúcson levő kereszt jelenti.

⁴² Rados 1964, 134. oldal

A TATAI ÉS PÁPAI KATOLIKUS PLÉBÁNIAATEMPLOM HOMLOKZATI RENDSZERÉNEK ÖSSZEHASONLÍTÓ ELEMZÉSE

Tatai- és pápai plébániatemplomok homlokzati összehasonlítása
Képek forrása: Külön képeken megjelenítve

40. ábra

A pápai plébániatemplom 1751-ben tűzvészben megsemmisült, ezért Esterházy Károly püspök új templom építésére vállalkozott. Fellner Jakab 1773-ban küldte el a püspöknek az első tervvariánsát, amely Esterházy Károly ízlésének túl barokkosnak bizonyult. Egy klasszicizmus felé hajló terv elkészítésére sarkallta Fellnert. „A püspök -a változó idők szellemében- azt szerette volna, ha a tervben a klasszicizmus józan egyszerűsége érvényesül. Március 21-i válaszlevelében azt kérte Fellnertől, hogy ennek megfelelően változtasson a terven. A püspök egyúttal elvetette a „kváderolást” és a „rusztikát”” - (Fellner-Merényi-Rudnyánszky 2002)⁴³ A templom homlokzatáról három tervvariáns is fennmaradt, ezek segítségével tisztán végigkövethető Fellner motívumainak átalakulása.⁴⁴ ⁴⁵ A templomot 1773-1786-ig építették. A templom belseje is a püspök kívánsága szerint, a Fellner által megszokott oldalkápolnás templomoknál jóval klasszikusabb stílusban került megformálásra: teljesen elmaradtak az oldalkápolnák, a templom belseje egy nagy tér lett, a látogató által a belépés pillanatában könnyen befogadható.

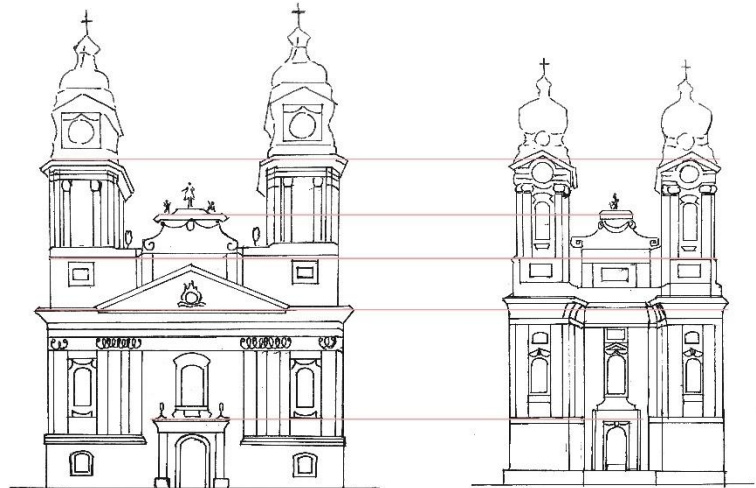
⁴³ Fellner-Merényi-Rudnyánszky 2002, 47. oldal

⁴⁴ Haris Andrea: *Esterházy Károly és pápai parochiális temploma. Építészeti források*, 164-165. oldal

⁴⁵ Payer Gábor: *Révhelyi Elemér munkássága a tatai múzeum hagyatéki gyűjteménye tükrében*, 3. oldal

A két templom főhomlokzata bár első ránézésre hasonló építészeti elemeket tartalmaz, és mindkettő kéttornyos, voluta motívumos római-katolikus templom, ha közelebbről megvizsgáljuk, észrevehető Fellner barokktól klasszicizmus felé forduló stílusának alakulása. A homlokzati rendszerek összehasonlítását saját rajzzal, valamint homlokzati képek illusztrált verzióival egészítem ki. A 42. ábrán a templomok arányhelyesek, méreteik egymáshoz képest a valóságot nem tükrözik.

A homlokzatok horizontális és vertikális tagolása ugyanazon gondolat mentén történik, ezt már a tatai plébániatemplom elemzésének keretein belül kifejtettem, ezért ebben a fejezetben csak a kapcsolódási pontok kiemelésére összpontosítok. A horizontális szintek majdnem teljesen megegyeznek, az eltérést egyedül a mezzanin ablakok

Pápai és tatai templomhomlokzatok
Saját rajz

42. ábra

eltűnése és a voluta-motívum alatti vékony kiegészítő attikasáv pápai elvékonyodása jelenti. A két épület arányrendszere azonban jelentős eltéréseket mutat, és ez a vertikális tagolásnak köszönhető. Mindkét templom 3 sávra tagolódik, de a pápai templom esetében a középső sáv jelentősen szélesebb a szélsőknél, és ezzel a templom robusztusabbá válik, a két torony között kialakuló tér széthúzásával az összkép igényel egy új, középső fókuszot. Ezt a fókuszpontot a homlokzatot uraló, főpárkánnyal egybekötött tympanon teremti meg. (42. ábra) A tatai templom esetében azonban a toronyok közelsége nem kíván több domináló elemet, a sisakok játékos vonalvezetése uralja a hierarchiát.

A másik szembevetendő különbség a két homlokzat között a síkok megmozgatottsága. A tatai két torony uralmát erősíti az, hogy síkuk előreugrik a homlokzat síkjából. A püspök azonban azt szeretne volna, ha Pápan a plébániatemplom a puszta méretével, a két torony harmóniájával dominál, és a

homlokzat egyértelmű, egy síkú marad.⁴⁶ A tatai templom mozgalmasságához a két különböző szín használata is hozzájárul, Pápán valószínűleg az egy sík és egy szín kialakítása ugyanazt a célt szolgálta. Fellner stílusáról árulkodik azonban, hogy bár egyedül a templom sarkánál, de az élek lekerekítése megjelenik. A pápai templom tervvariánsait megnézve az első és második variáns síkjában megmozgatottabbnak hat, és a tatai templom arculatára hasonlít ebből a szempontból.

A homlokzati motívumok is hasonlóak, de ezek esetében is figyelemmel kísérhető a már említett változás. A továbbiakban a tatai plébániatemplom esetében elemzett motívumok kapcsolódási pontjait és különbségeit elemzem.

A tatai rózsaszín márvány lábazat a homlokzat jelentősebb részét foglalja el, és a templom előtt elhelyezkedő lépcsőkkel együtt még erősebb vertikális nyújtottságot kölcsönöz az egyébként is nyújtott épületnek.(43. ábra) A pápai templom ezzel szemben egy vékonyabb lábazati sávon, zömöken terül el a pápai Fő téren. A posztamens szerepét játszó szint -mint számos homlokzati elem- a tatai templom esetével könnyedebb, a pápai esetében jóval zömökebb, alacsonyabb egyszerű keretes szegmensíves ablakokkal. A különböző síkok keretezése a pápai épületnél is megjelenik.

Tatai- és pápai plébániatemplomok homlokzati összehasonlítása
Képek forrása: Külön képeken megjelenítve

43. ábra

⁴⁶ Fellner-Merényi-Rudnyánszky 2002, 48. oldal

A kapuzatról hasonló jellegzetességek mondhatók el, a pápai kapuzat erősebb plasztikájú, tekintélyt parancsoló. Két oldalán levő vázák a tornyok távolságtartásából adódó két irányba való széthúzást erősítik. A kapuzat esetében is látszik, hogy a korábbi homlokzati variánsok a tatai mintához szorosabban kapcsolódtak, könnyedebbek voltak.

44. ábra

Tatai- és pápai plébániatemplomok homlokzati összehasonlítása
Képek forrása: külön képeken megjelenítve

A fő szint esetében leginkább szembevetendő a pápai homlokzat lapossága. (44. ábra) A tiszta, sima felületet a síkból alig kilépő copf díszítésű pilaszterek tördelik. Érdekes karakterbeli váltás figyelhető meg a két templom között: amíg tatán a homlokzat síkugrásai, hullámai adják a vizuális változatosságot, és a pilaszterek szinte alig észrevehetőek,

domborulataik mintha csak a falak hullámvázának folytatásai lennének. Ezzel ellentétben a pápai nagy sík falfelületnek a játékosabban, de mégis visszafogott síkban kialakított pilaszterek adnak karaktert. Ez sem így volt az első tervvariáns esetében, ahol bár az oszlopok plasztikusabbak a tataiaknál, de a kváderezés jelenti a fő karaktert a szinten, és az oszlopok kevésbé dominálnak. (46. ábra) A pápai épületen eltűnnek a mezzanin ablakok, a főpárkány elvékonyodik, de az oszlopok fejezete meghatároz egy új sávot, amely a tympanonnal együtt a párkány folytonosságának megtörését eredményezi.

Az attika szint kialakítása is különböző a két épület esetében. A tatái templom attikasintjét nem törik meg ablakok, ezért az alsó szinten levő nyílások ellensúlyozása csak a torony ablakaival történik, míg a pápai templom tornyán nem ablak jellegűek a nyílások, hanem az attika két kisebb ablaka zárja le a nyílások

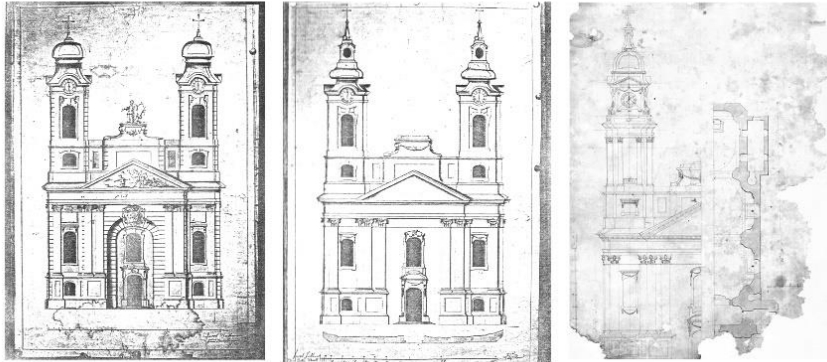

Tatai- és pápai plébániatemplomok homlokzati összehasonlítása
Képek forrása: külön képeken megjelenítve

45. ábra

vertikális sorát. A tornyok jellegével ennél részletesebben érdemes foglalkozni. Tatán az egyértelműen tömör, de nyílással könnyített toronytest magában foglalja az órát, amit mindkét irányból párkányok ölelnek át. A pápai templom esetében szinte ugyanilyen kialakítást tervezett Fellner az első és második homlokzati variáns esetében, a tornyot csak a harmadik végleges variáns esetében változtatta át. Ezen a változaton a torony nem is egy testként, inkább a test hiányaként jelenik meg, azt az illúziót keltve, hogy a karcsú oszlopok tartják a súlyos, de a korábbi verzióknál könnyedebben ülő sisakot. A párkányok barokkos töredezése is az első két változatban szerepelt, harmadikban viszont elmarad, két egyenes párkány közé ékelődik a négyzetes alapú toronyóra. (45., 46. ábra) Az oromzat mai kialakításában szintén felfedezhető a horizontális irányú vizuális húzottság a cázák és copf füzérek széthúzásával, azonban ez a Fellner által aláírt rajzokon nem jelenik meg, lehet, hogy később kialakított elemek. A homlokzati rajzokról leolvasható a toronysisak átalakulása is, a kezdetben barokkos összetett sisak végül egy hierarchiájában is más, óralapot magában foglaló sisakká alakult.

Össességében elmondható, hogy a két templom felépítésének hasonlósága tökéletes példa arra, hogy a fő szerkesztési egységeken túl a részletekben mennyi erő rejlik. A fennmaradt tervlapok segítséget nyújtanak a két értékrendszer közötti gondolati átalakulás megértéséhez. Elemzésemben az elemek karakterének átalakulásához, a homlokzat súlypontjának áthelyeződésének megértéséhez kívántam segítséget nyújtani.

46. ábra

Pápai plébániatemplom homlokzati tervvariánsai Sorban balról jobbra: 1., 2., 3. tervvariáns
 Forrás: Harris Andrea: Eszterházy Károly és pápai parochiális temploma. Építészeti források

A FALUSI EGYTORNYOS TEMPLOMOK HOMLOKZATI KIALAKÍTÁSÁNAK VÁLTOZATAI

Az 1770-es években Fellnernek és irodájának egyre több megbízása érkezett.⁴⁷ Ekkor és ezután számos épület épült, amit feltételezhető, hogy Fellner munkásságához köthetünk, de gyakran más építómesterek munkája keveredik az övével. Az is előfordulhat, hogy Fellner tervei alapján, életében vagy esetleg halála után lettek megépítve egyes épületek, és ezért nehéz a tisztán fellneri stílusjegyek észlelése. Ennek ellenére a Tata környezetében levő egytornyos római-katolikus templomok közül néhányat, amelyeket a szakirodalom Fellner munkásságához köt, főhomlokzatuk alapján összehasonlító elemzés keretében vizsgálom, hogy feltehető összefüggéseket, szervezésbeli sajátosságokat figyelhessek meg. Herczeg Renáta *Újabb adatok Szőny múltjából* című írásában megállapított néhány Fellner stílusához köthető jellegzetességet a vidéki katolikus templomokon:

- kétboltszakaszos hajó
- kihasasodó karzat
- hajónál keskenyebb egyenes szentély
- homlokzati síkból előre lépő, nyílásokkal áttört torony
- középrészt oldalról támasztó íves oromfal⁴⁸

Ezek a jellemzők a vizsgálatom alapján nem igazak kivétel nélkül minden templomra, de a kategorizálásban sokat segítenek.

A templomokat a pápai és tatai plébániatemplomhoz hasonlóan, e kutatás keretein belül a főhomlokzati rendszerük és ornamentikájuk alapján hasonlítom össze, teljeskörű felmérésük és összehasonlításuk e dolgozat lélegeztvételét meghaladná. Úgy vélem azonban, hogy Fellner motívumainak elemzéséhez a homlokzati rendszer tanulmányozása a legfontosabb.

Az elemzést az alábbi faluk római katolikus templomain keresztül végzem: Császár, Egerbakta, Kecskéd, Nagyesztergár, Nagyigmánd, Szomód, Szőny, Tarján, Vérteskethely, Vértesszőlős. Kutatásom eredményeinek ismertetése előtt tekintetbe kell venni az esetleges későbbi átalakításokat, amelyek a homlokzatot befolyásolhatták. A templomok többségének esetében a belső átalakítások voltak

⁴⁷ Fellner-Merényi-Rudnyánszky 2002, 48. oldal

⁴⁸ Herczeg Renáta *Újabb adatok Szőny múltjából*, 219. oldal

jelentősebbek, belső festést hajtottak végre Császáron (végezte: Dorfmeister István)⁴⁹, Kecskéden (1938)⁵⁰ és Vérteskethelyen (2000)⁵¹. Jelentősebb belső felújítást végeztek Kecskéden(1996)⁵² és Nagyigmádon (1989-1990)⁵³. A templom homlokzati képét befolyásoló munkálatok: Esztergár, 1866-ban és 1886-ban restaurálások, 1905-ben Csokonay Zsigmond kívülről átalakította, 1923-ban teljes vakolati megújulás⁵⁴, Szőny, a korábban kapu felett levő, Szent Györgyöt ábrázoló tympanon lekerült 1830 körül⁵⁵, Tarján, 1945-ben bomba kár utáni javítás, 2003-ban toronysisak renoválás, 2007-ben teljes külső felújítás.⁵⁶

A templomok motívumainak elemzése során nem lehetünk biztosak az adott motívum Fellner munkásságához való viszonyában, de mivel a templomok tervezése valamilyen módon Fellnerhez köthető, ezért a homlokzatok logikai háttere érdekes lehet Fellner építészetének elemzésével kapcsolatban.

A vizsgált homlokzatok, és ezzel együtt a vizsgált templomok egész szerkezete egy templomtoronyra összpontosított, ezért is tartom fontosnak a kategorizálást az alapján kezdeni, hogy a templomtest és a templomtorony milyen kapcsolatban állnak egymással. Ez alapján három kategóriát különítettem el: (1) olyan templomok, ahol a torony szinte észrevehetetlenül emelkedik ki a homlokzat síkjából, szinte csak egy nagyon vékony középizalatként jelenik meg (Szomód, Vérteskethely)(47. ábra), (2) olyan templomok, ahol a torony határozottan előrébb van a homlokzat síkjánál, de még

⁴⁹ Moh Adolf, *Győregyház megyei jeles papok*, 188-189. oldal

⁵⁰ *A Győri Püspökség körlevelei 1938*, 45. oldal

⁵¹ Ivicsics Péter, *Műemlékfelújítások- és helyreállítások 2000-ben*, 181. oldal

⁵² Ivicsics Péter, *Műemlékfelújítások- és helyreállítások 1996-ban*, 279. oldal

⁵³ Beszámoló az 1980-1990 közötti munkákról, 336. oldal

⁵⁴ Hofferné Hanich Erika, Márkusné Vörös Hajnalka, *Nagyesztergár (weboldali összeállítás), Templom*

⁵⁵ Herczeg Renáta, *Újabb adatok Szőny múltjából* 178. oldal

⁵⁶ A tarjáni Római Katolikus Templom története (*weboldali összefoglaló*)

Szomód

Vérteskehely

1. kategória homlokzatai
 Források: Szomód- saját fénykép, Vérteskehely- Fényképész
<https://www.muemleken.hu/muemlek/show/6492>

47. ábra

Tarján

Császárszeg

Kecskéd

Nagyigmánd

2. kategória homlokzatai

Források: Tarján: Képet készítette: Ligeti Edina
[https://www.esztergomi-ersekseg.hu/plebaniak/krisztus-kiraly-plebania-tarjan#lightbox\[:'g747'\]/1/](https://www.esztergomi-ersekseg.hu/plebaniak/krisztus-kiraly-plebania-tarjan#lightbox[:'g747']/1/)
 Császárszeg: Készítette: Pasztilla aka Attila Terbócs - A feltöltő saját munkája
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Cs%C3%A1sz%C3%A1rszeg%20-%20A_felt%C3%B3lt%C3%B3r%C3%B3%20saj%C3%A1t_munk%C3%A1ja_2021_02.jpg
 Kecskéd: Saját fénykép
 Nagyigmánd: <https://miserend.hu/templom/717>

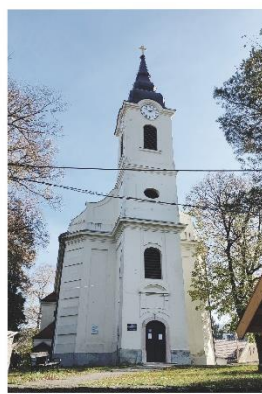
48. ábra

Szőny

Egerbakta

Vértesszőlős

Nagyesztergár

3. kategória homlokzatai

Források: Szőny: Saját fénykép
 Egerbakta: <https://miserend.hu/templom/990>
 Vértesszőlős: Saját fénykép
 Nagyesztergár: Készítette: Pasztilla aka Attila Terbócs - A feltöltő saját munkája, CC BY-SA 4.0,
<https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=110247577>

49. ábra

mindig egy határozott rizalit jelleget kap, és a homlokzat többi részének szerves eleme (Tarján, Császár, Kecskéd, Nagyigmánd) (48. ábra), és végül azok a templomok, (3) ahol a torony saját tömeget kap, és nem csak egy homlokzati elem, hanem külön homlokzattal rendelkezik. (Szőny, Egerbakta, Vértesszőlős, Nagyesztergár) (49. ábra). A továbbiakban azt vizsgálom, hogy mennyire befolyásolja az ornamentika karakterét a torony-templomtest kapcsolat, és hogy az itt meghatározott három kategória díszítő motívumai hol kapcsolódnak, hol térnek el egymástól. A templomok homlokzati felépítéséhez a Szomódi templom homlokzatának egyszerűsített rajzán készítettem magyarázó ábrát.(50. ábra)

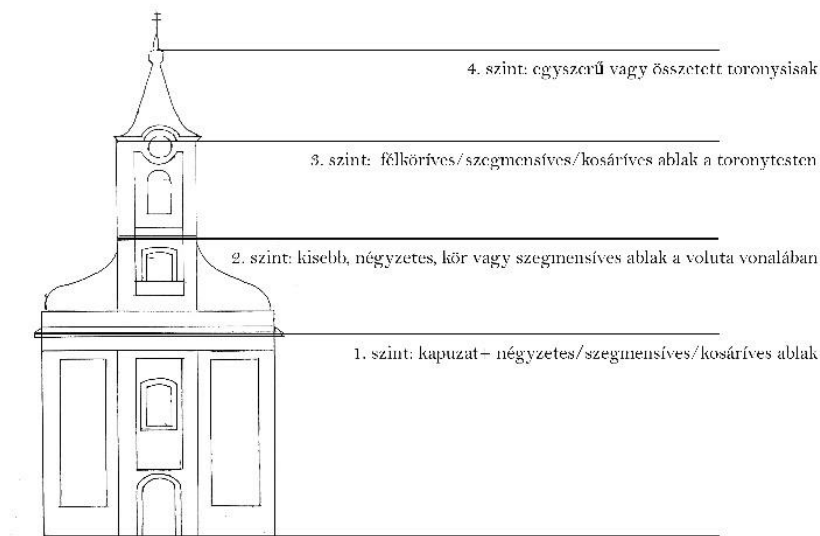
A torony és templomtest viszonyát már *41. ábra* meghatároztuk, a következő lépés a torony és templomtest összeköttetésének vizsgálata. Ennek megoldására az (1)-es és (2)-es kategóriában íves, volutás vagy egyenes oromzatot figyelhetünk meg, a (3)-as kategóriában íves vagy szögletes mélységbeli összeköttetés is láthatunk. Az (1)-es kategóriába tartozó templomok esetében befejezetlen voluta-motívum formában történik az összeköttetés, a voluta-motívum izgalmas vizuális megjelenése pótolja a síkok megmozgatásának hiányát. A (2)-es kategóriába tartozó homlokzatok általában egyenes oromzattal vannak összekötve, ebből a szempontból nézve a kecskédi templom inkább sorolható a (3)-as kategóriába. Viszont az összeköttetés a (2)-es kategória esetében elég vékonynak bizonyul, hogy egy-egy hajlított lizénaként, esetleg hajlított pilaszterként kezelje az építőmester. Ebből a szempontból tekintve a kecskédi templom is ehhez a kategóriához sorolható. A (3)-as csoport templomai esetében azt vehetjük észre, hogy vagy egy átalakult voluta-motívum egyesítése van, egy mélységet összekötő lekerekített negatív falcsatlakozással (Egerbakta,Szőny), vagy egy volutához hasonlító, de már szinte felismerhetetlen ívű oromzat egy szögletes falsarokkal (Esztergár, Vértesszőlős). Egyedi megoldást kap a már említett kecskédi templom, amely egy fordított csigavonalú voluta-összekötést kap. Ennél a csoportnál, mivel az áthidalandó mélység túl széles, nem csak egy lizéna szerepében jelenik meg, hanem önálló falsík az összeköttetés, saját lizéna-keretezéssel (Esztergár), vagy oszlop-keretezéssel (Egerbakta).

Az oromzat jellegének különbségeiről is tegyünk említést. Korábban már láthattuk, hogy Fellner stílusában jellemző szinte minden falsík falsávval való keretezése. Ez alapján egy mintha mutatható ki abban, hogy e templomok esetében a voluta milyen mértékű átalakulása eredményezi azt, hogy ilyen szempontból „falsíkként” legyen kezelve, tehát lizénakeretezést kapjon. Az (1)-es kategória átalakult

voluta-ívei nem kapnak semmilyen keretezést nem kapnak, ebből ítélve ebben az esetben egy díszítő motívum szerepét tölti be, nem teljes értékű homlokzati „falsík” szerepét. A (2)-es csoport tagjainak egyenes oromzata minden esetben lizénával tagolt, tehát ezek az oromzatok átlépték a határt, amit az előző kategória voluta-motívumai nem tettek. A (3)-as kategóriában mindkét viselkedésmódra láthatunk példát, viszont kapcsolat lelhető fel a mélység-kiegyenlítés és az oromzat jellege között. Ahol íves a mélységbeli összeköttetés, ott motívumként kezelt voluta van, lizéna nélkül, ahol pedig az íves oromzat egy síkban halad, az kap lizéna keretezést. Az oromzatok oldalsó sarkain esetenként vázadíszítés található, ezek megjelenése látszólag nem hozható kapcsolatba a többi tárgyalt karakterisztikával. Az oromzat általában a főpárkány vonalánál feljebbi síkra érkezik, és egy vastagabb vízszintes falsávval vagy kiegészítő párkány beillesztésével kapcsolódik a főpárkányhoz.

Az épületek erős plasztikus megjelenése a (3)-as kategóriában jellemző, ez az a homlokzatok még Fellner barokk stílusát idézik (Egerbakta, Szőny, Kecskéd). Néhány helyen oszloprendek is megjelennek a díszítőelemek között, dór pilasztereket láthatunk Kecskéd, Vértesszőlős és Egerbakta templomain, és Tarjánban pedig a finom részletek megjelenése figyelhető meg, többek között a kis méretű ión oszlopfőkkel.

Ahogy a tatai és pápai plébániatemplomok esetében, így itt is elmondható, hogy a templomok homlokzatának alapvető rendszere azonos. A homlokzatok három szintre tagoltak, a szinteket elválasztó főpárkány fölött egy kicsivel kezdődik az oromzat szűkülése, majd az oromzat tetejénél egy újabb párkány jelenti a harmadik, csak toronytestből álló szintet. Az előbb barokkos stílusúként kategorizált templomok (Egerbakta, Szőny, Kecskéd) esetében jellemző, hogy a két főpárkányon kívül különböző osztópárkányok is megjelennek, ezzel megnevezhető a szintek azonnali értelmezését, és szintén a barokk eszmerendszert alátámasztva, valamint Kecskéden láthatunk egy erkélykorlátra hasonlító stukkódíszítést is. Az 50. ábra a homlokzatok általános szintrendszerét mutatja be.

A z egytornyos templomok homlokzati szerkezete a szomódi templom homlokzati rajzán
Saját rajz

50. ábra

A templomok kosárférfes (Császár, Kecskéd, Szőny, Egerbakta), vagy szegmensíves (Szomód, Vérfeskethely, Tarján, Vérfesszőlős, Esztergár) kapuzattal rendelkeznek, egyszerű kő- vagy stukkókeretezéssel, valószínűleg a falu gazdagságától függően készülhettek díszesebb kapuzatok is (Vérfeskethely, Tarján, Császár, Egerbakta, Szőny). Az első emeleti egységben a kapuzat és egy nagyobb, fő szintet jelképező ablak található, utóbbi lehet szögletes, szegmensíves és kosárférfes. Összefüggést a barokkos jellegű templomok és a kosárférfes nyílás között láthatunk. Az oromzat sávjában egy kisebb, kör-, félkör-, szögletes-, vagy szegmensíves nyílást láthatunk, amelynek alakja és a templomok jellege között nem látható jelentős összefüggés. Ugyanez mondható el a torony szintjén található, torony zömök testét megtörő nagyobb nyílásról is. A nagyigmándi templom esetében megemlítendő a nyílások lefelé irányuló konzola, ami az alattuk levő lizénával teremt kapcsolatot, a tatai plébániatemplomhoz hasonló módon. A toronyóra általában a tatai plébániatemplom szerkezetéhez hasonló módon, párkánnyal körülfutva jelenik meg, hierarchikusan a párkányok fölé rendelve, kivéve a tarjáni templom esetében, ahol a pápai klasszicizáló stílust követve a magabiztosan egyenesen futó párkány fölött, a süvegen található az óra.

Fellner épületeinek kialakításában fontos szerepet játszik a sarkok lekerekítése. Erre ezek között a templomok között viszonylag kevés példát láthatunk, legerőseben a vérfesszőlősi templom

kváderezett, lecsapott sarokkialakításán érezhető ez a szándék, de lekerekítést figyeletünk meg a császári és szőnyi templom esetében is.

Összegzésképpen elmondhatjuk, hogy a vizsgált egytornyos templomokon elsőre csak pár közös elemet láthatunk, de ha a megfelelő kategorizálást végrehajtjuk, és az alapján keressük az összefüggéseket, akkor számos kapcsolódási pontot figyelhetünk meg a homlokzatokon.

KONKLÚZIÓ

Kutatásom célja Fellner Jakab templomépítészeti motívumkésztelének vizsgálata volt. A 18. századi magyarországi építészeti közeg szakirodalomból való megismerése segített ahhoz, hogy megértsem a barokk szellemiségét befolyásoló tényezőket. Fellner életútja és a rá közvetlenül és közvetetten ható művészeket és mecénásokat megismerve még tisztább képet kaphattam az építész koncepcionális és művészeti döntéseinek eredetéről. E területek kutatásához a lábjegyzetben direkt forrásként megjelölt műveken kívül a kor megismerését segítő művek: Révhelyi 1962., Körmendi 2006. A szakirodalmi könyvekben fellelhető elemzések alapján, saját megfigyeléseimen keresztül elemeztem Fellner három tatai szakrális épületét: a tatai kapucinus templomot, a tatai Kálvária kápolnát és a tatai római katolikus plébániatemplomot. A templomok különböző céllal és költségvetéssel készültek, és Fellner is más-más szerepet foglalt el a megvalósulásukban. (A kapucinus templom építését Kuttner Jakab pallérjaként vezette, a Kálvária-kápolna esetében középkori hagyatékhoz igazodva kellett egy kis léptékű, de annál reprezentatívabb helyen levő és finomabban megformált épületet elhelyeznie, a plébániatemplom esetében pedig egy nagy beruházást kellett véghezvinnie Anton Pilgram terveihez igazodva.) A templomok részletesebb elemzéséből szerzett ismeretek alapján pedig összehasonlító elemzéseket végeztem különböző templomhomlokzatok között. Először a tatai kapucinus és katolikus plébániatemplom homlokzatát hasonlítottam össze, majd a párhuzamok alapján sikerült rendszerbe állítani és egy saját értelmezést kialakítani a kapucinus templom egyébként rendszertelennek tűnő, párkányok és osztó elemek nélküli homlokzatáról. Közlebbi kapcsolatban állt egymással a tatai és pápai plébániatemplom homlokzat, amelyek összehasonlításával kitűnően végigkövethettem Fellner barokk és klasszicizáló homlokzatalakítása közötti átmenetet. A pápai plébániatemplomról fennmaradt homlokzati tervvariánsok pedig nagy segítséget nyújtottak az átalakulás fázisainak megismerésében. Ezek után pedig a szakirodalmi könyvek által Fellner munkásságához kötött falusi római-katolikus egytornyos templomtípus 10 templomának homlokzati szerkezetét elemeztem, párhuzamokat és eltéréseket keresve. Úgy vélem, dolgozatom elérte célját, és a szakirodalomban már meglévő tudáson alapuló új, szemléletmódot bővítő gondolatokkal gazdagította a Fellner Jakabbal foglalkozó tanulmányok tárházát.

FORRÁSJEGYZÉK

KÖNYVEK

Sisa, Wiebenson 1998- Sisa József, Dora Wiebenson, *Magyarország építészetének története*. Vince Kiadó, Budapest 1998.

Rados 2013- Dr Rados Jenő, *Magyar Építészettörténet*. Terc Kereskedelmi és Szolgálati Kft., Budapest, 2013.

Rados 1964- Dr Rados Jenő, Tata. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1964.

Fellner-Merényi-Rudnyánszky 2002- Fellner Iászló, Merényi László, Rudnyánszky Pál, *Fellner Jakab*. Építésügyi Tájékoztatási Központ Kft., Budapest 2002.

Körmendi 2006- Körmendi Géza, *Történetek Tatáról*. Argumentum, Budapest, 2006

TANULMÁNYOK

Révhelyi 1962- Révhelyi Elemér, *Fellner Jakab életműve a kezdetektől az 1760-as évek közepéig. A Magyar Tudományos Akadémián 1962. szeptember 25-én tartott felolvasó ülés kéziratának részlete* In: Révhelyi Elemér munkássága a tatai múzeum hagyatéki gyűjteménye tükrében. Szerk.: Payer Gábor. Tudományos Füzetek 4. Tata, 1988.

Kerny Terézia: *A kapucinus rend működése és építésze Magyarországon*. In: A Mariabesnyői Mária Múzeum - kiállítási katalógus. Szerk.: G. Merva Mária. Gödöllői Múzeumi Füzetek 10. Gödöllői Városi Múzeum Gödöllő 2009. 12-30.

Kövesdi Mónika: *Egy főúri donátor, Eszterházy József gróf szerepe a tatai kapucinusok templomának és kolostorának építésében*. In: Komárom – Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei 9. Szerk.: Fülöp Éva – Kisné Cseh Julianna. Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei. Tata, 2002. 283-291.

Kövesdi Mónika: *Szagrális jelentésváltozások a tatai Kálvária-kápolna esetében*. In: Népi vallásosság a Kárpát-medencében 6/II. Konferencia Pápán, 2002. június. Népi vallásosság a Kárpát-medencében-Konferenciasorozat. Veszprém, 2004. 23-32.

Szarka Imre: *Az Országos Műemléki Felügyelőség kivitelezési munkája (1963-1966)*. In: Magyar Műemlékvédelem 1963-1966, Országos Műemléki Felügyelőség Kiadványai 4. Magyar Műemlékvédelem- Az Országos Műemléki Felügyelőség Kiadványai Budapest, 1960.

Tamási Judit: *Műemlékvédelem törvényi keretek között, Törvénytől Törvényig, Történetek az intézményes műemlékvédelem 120 évéből*. Sorozaton kívüli kiadvány. Budapest, 2001.

Haris Andrea: *Eszterházy Károly és pápai parochiális temploma*. In: Tanulmányok Eszterházy Károly szellemi és épített örökségéről. Szerk.: Dinnyés Patrik, Nagy Andor. Eszterházy Károly Egyetem Líceum Kiadó. Eger, 2020.

Haris Andrea: *Előszó* In: Révhelyi Elemér munkássága a tatai múzeum hagyatéki gyűjteménye tükrében. Szerk.: Payer Gábor. Tudományos Füzetek 4. Tata, 1988.

Herczeg Renáta: *Újabb adatok Szőny múltjából*. In: Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei 10. Szerk.: Fülöp Éva, Kisné-Cseh Julianna. Tata, 2003.

Moh Adolf: *Győregyházmegyei jeles papok/ VII. Gergely Imre*. Sorozaton kívüli kiadványok. Győregyházmegyei Alap Nyomdája. Győr, 1933.

FOLYÓIRATOK

Gábor Éva: *Új életet lehelni a nagy elődök alkotásaiba*. In: Hídlap 2010-11-13/ 42. szám. 8. évfolyam 26-47. szám. Hídlap 2003-2011.

Faller Jenő: *A székesfehérvári székesegyház vörösmárvány áldoztató korlátjának eredete*. In: Székesfehérvári Szemle 8. évfolyam. Székesfehérvár, 1983.

EGYÉB ÍRÁSOS FELJEGYZÉSEK:

A Győri Püspökség körlevelei 1938, In A Győri Püspökség Körlevelei 1857-1956.

Ivicsics Péter: *Műemlékfelújítások- és helyreállítások 1999-ben.* In: Műemlékvédelmi Szemle 2001 szám Az Országos Műemléki Felügyelőség tájékoztatója Szerk.: Mentényi Klára. Műemlékvédelmi Szemle. Budapest, 2001.

Ivicsics Péter: *Műemlékfelújítások- és helyreállítások 2000-ben* In.: Műemlékvédelmi Szemle 2003/1. szám Országos Műemléki Felügyelőség tájékoztatója. Szerk.: Mentényi Klára. Budapest, 2003.

Ivicsics Péter: *Műemlékfelújítások- és helyreállítások 1996-ban* In.: Műemlékvédelmi Szemle 1998/2. szám Országos Műemléki Felügyelőség tájékoztatója. Szerk.: Mentényi Klára. Budapest, 1998.

Beszámoló az 1980-1990 közötti munkákról In: Magyar Műemlékvédelem 1980-1990 Szerk.: Horler Miklós, László Csaba. Magyar Műemlékvédelem- Az Országos Műemléki Felügyelőség Kiadványai. Országos Műemlékvédelmi Hivatal. Budapest, 1996.

INTERNETES FORRÁSOK

Kelényi György, Farbaky Péter, Széphelyi F. György: *A reneszánsz és a barokk építészete Magyarországon* In: Szabadbölcsészet

Internetes oldal:

http://mmi.elte.hu/szabadbolcseszet/mmi.elte.hu/szabadbolcseszet/index5498.html?option=com_tananyag&task=showElements&id_tananyag=40

Utolsó megtekintés: 2022.10.29.

Hofferné Hanich Erika, Márkusné Vörös Hajnalka, *Nagyesztergár (weboldali összeállítás), Templom*
Internetes oldal: <https://schwaben.hu/telepulesek/nagyesztergar> Utolsó megtekintés: 2022. 10. 29.

Ismeretlen Szerző: *A tarjáni Római Katolikus Templom története.* In: Tarján-Lapunk.hu

Internetes oldal: <http://plebaniatarjan.lapunk.hu/plebaniank-tortenete-1077132> Utolsó megtekintés: 2022. 10. 29.

ILLUSZTRÁCIÓK FORRÁSAI

1. **Ábra** Kemény Lajos- Gyimesi Károly: Evangélikus templomok
2. **Ábra** http://mmi.elte.hu/szabadbolcseszlet/mmi.elte.hu/szabadbolcseszlet/index1177.html?option=com_tanelem&id_tanelem=631&tip=0
3. **Ábra** <https://bagyinszki.eu/archives/9268>
4. **Ábra** Fortepan gyűjtemény, Lechner Nonprofit Kft. Dokumentációs Központ
[https://commons.wikimedia.org/wiki/File:V%C3%A1ci_utca_-_Ny%C3%A1ry_P%C3%A1l_utca_keresztes%C5%91d%C3%A9s,_belv%C3%A1rosi_Szent_Mih%C3%A1ly_templom_\(Angolkisasszonyok_temploma\).Fortepan_20870.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:V%C3%A1ci_utca_-_Ny%C3%A1ry_P%C3%A1l_utca_keresztes%C5%91d%C3%A9s,_belv%C3%A1rosi_Szent_Mih%C3%A1ly_templom_(Angolkisasszonyok_temploma).Fortepan_20870.jpg)
5. **Ábra** Pigler Andor: A barokk művészet. In: Domanovszky: Magyar művészettörténet
<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Domanovszky-domanovszky-magyar-muvelodestortenet-1/negyedik-kotet-barokk-es-felvilagosodas-1007/pigler-andor-a-barokk-muveszet-13E7/>
6. **Ábra** <https://budapest.varosom.hu/latnivalok/vallasi-epuletek/Belvarosi-Ferences-Templom.html>
7. **Ábra** <https://miserend.hu/templom/2269>
8. **Ábra** Szerző: Globetrotter19
https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/5/5d/Copf_farag%C3%A1s_%C3%A9s_%C3%B6nt%C3%B6ttvas_ker%C3%A9kvet%C5%91k._-_Orsz%C3%A1gh%C3%A1z_utca_5%2C_2016_Budapest.jpg
9. **Ábra** <https://lakberendezde.cafeblog.hu/2015/02/26/a-klasszicizmus-epiteszete-terberendezese/>
10. **Ábra** <http://fotoport.hu/hng/kom-eszt/tata-fellner-jakab.htm>
11. **Ábra** Archdiocesan Library of Eger
<https://www.efkt.hu/index.php/rolunk/historia/eszterhazy-karoly-koenyvtarunk-alapitoja>
12. **Ábra** Fellner Jakab kastélyterve, 1763. (Kuny Domokos Múzeum)
<https://tataikastely.hu/kastelytortenet/>
13. **Ábra** Saját fénykép
14. **Ábra** Saját fénykép
15. **Ábra** Saját fénykép
16. **Ábra** Saját fénykép
17. **Ábra** Saját fénykép
18. **Ábra** Saját fénykép
19. **Ábra** Saját fénykép
20. **Ábra** Saját fénykép

21. Ábra	Saját fénykép
22. Ábra	Saját fénykép
23. Ábra	Saját fénykép
24. Ábra	Saját fénykép
25. Ábra	Saját fénykép
26. Ábra	Fortepan gyűjtemény, Lechner Nonprofit Kft. Dokumentációs Központ www.fortepan.hu/_photo/download/fortepan_28078.jpg
27. Ábra	Saját fénykép
28. Ábra	Saját fénykép
29. Ábra	Saját fénykép
30. Ábra	Saját fénykép
31. Ábra	Készítette: Pasztilla aka Attila Terbócs - A feltöltő saját munkája, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=114780405
32. Ábra	Saját fénykép
33. Ábra	Saját fénykép
34. Ábra	Saját fénykép
35. Ábra	Kelényi György, Farbaký Péter, Széphelyi F. György - A reneszánsz és a barokk építésze Magyarországon http://mmi.elte.hu/szabadbolcseszlet/mmi.elte.hu/szabadbolcseszlet/mediatar/a_reneszasz_es_a_barokk_epiteszete_magyarorszagon/kelenyi-155.Tata%2c%20r.k.%20pl%25E9b%25E1nia-tenplom%2c%20alaprajz.jpg
36. Ábra	Saját fénykép
37. Ábra	Saját fénykép
38. Ábra	Saját fénykép
39. Ábra	Saját rajz
40. Ábra	Pápai plébániatemplom: https://szallas.hu/programok/papai-szent-istvan-vertanu-templom-papa-p5590
41. Ábra	Készítette: Pasztilla aka Attila Terbócs - A feltöltő saját munkája, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=114780405
42. Ábra	Saját rajz
43. Ábra	Korábban megjelölve
44. Ábra	Korábban megjelölve
45. Ábra	Korábban megjelölve
46. Ábra	Haris Andrea: <i>Eszterházy Károly és pápai parochiális temploma</i> . In: Tanulmányok Eszterházy Károly szellemi és épített örökségéről.
47. Ábra	Források a képen feltüntetve
48. Ábra	Források a képen feltüntetve
49. Ábra	Források a képen feltüntetve
50.	Saját rajz